

NAŠA PODUNAVSKA FILOZOFSKA UČILIŠTA, SADRŽAJ NJIHOVA RADA I ZNAČENJE

Ante Sekulić

Rad o našim podunavskim filozofskim učilištima, sadržaju njihova rada i značenju ima slijedeća poglavlja: 1. Uvodne misli, 2. Mjesta u kojima su bila učilišta, 3. Kuće filozofske izobrazbe, 4. Sadržaj rada učilišta, 5. Predavači, 6. Značenje rada podunavskih filozofskih učilišta. 7. Zaključak, 8. Literatura. Na kraju rada je sažetak na njemačkom jeziku.

U radu se raspravlja o hrvatskim filozofskim učilištima u Podunavlju od 17. do 19. stoljeća na području između Dunava i Tise, od Budima do Petrovaradina. Korištena je dostupna arhivska građa i literatura.

1. UVODNE MISLI

U želji da se utvrdi i sačuva povijesna istina o prosvjetnom i kulturnom životu podunavskih Hrvata između Dunava i Tise, od Budima do Fruške gore, nastala je rasprava o visokim filozofskim učilištima koja su vodili hrvatski pisci i mislioci uglavnom pripadnici redodržave Bosne Srebrene a nakon 1757. god. Kapistranske.

Nakon stoljeća i pol turske uprave u Podunavlju počela je vojna za oslobođenje od Turaka, god. 1683. Poticajna je bila neuspješna turska opsada Beča, jer je zatim austrijska vojska postupno potiskivala turske jedinice sa svoga područja, poglavito iz Ugarske. Naličje vojnih razaranja u to doba bilo je posvuda očito: zemlja je osiromašila, gradovi, naselja i utvrde, bili su oštećeni ili porušeni, smanjen je bio opseg prometa i trgovine. Dio pak muslimanskog žiteljstva povukao se s Turcima, a s austrijskom vojskom na povlačenju s vojnih pohoda prispjeli

su u Podunavlje žitelji iz Srbije oko 1690. god.¹ i nove skupine iz Hrvatske i Bosne oko 1680. god.²

Nakon Karlovačkog mira (1699) u svojevršnom obnovljenom životu najprije su nositelji prosvjetnoga i duhovnog života među tamošnjim, podunavskim Hrvatima bili franjevci Bosne Srebrene, redodržave koja se prostirala na području tri države: Habsburške Carevine, Turske i Venecije. Postupno su obnovljeni samostani i život u njima,³ ali nijednoj od spomenutih država nije odgovaralo što crkvena uprava i svećenstvo na njenom području djeluje prema uputama i rasporedu iz druge zemlje. Slijedilo je doskora uplitanje državnih, svjetovnih vlasti u život drevne franjevačke redodržave. Došlo je do diobe: prvi su se od »majke provincije« odijelili (1735) dalmatinski samostani i osnovali su provinciju sv. Kaja (zatim nazvanu Presv. Otkupitelja), a god. 1757. samostani u zemljopisnoj Bosni ostali su do danas Bosna Srebrečna, dok su redovničke kuće u Habsburškoj Carevini ustrojile novu redodržavu sv. Ivana Kapistranskog.⁴ Potonjoj, provinciji Kapistranskoj, pripadali su samostani o kojima je spomen u ovome radu: Bač, Baja, Budim, Petrovaradin i Sombor.⁵

¹ Selidbe Srba u Podunavlje zabilježene su u povijesnim priručnicima, poglavito ona pod Arsenijem Crnojevićem krajem 17. stoljeća. O Srbima pak u Podunavlju postoji obilna literatura, pa spominjem samo neke knjige J. D. POPOVIĆ, *Vojvodina*, Beograd 1925, *Vojvodina. Znamenitosti i lepote*, Beograd 1968. (skupina pisaca). *Vojvodina, I. i II*, Novi Sad, 1938. (Zbornik radova) i dr.

² O starom žiteljstvu i novim hrvatskim seobama u Podunavlje usp. Beato BUKINAC, *De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII*, Zagreb 1940. — Petar PEKIĆ, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930. — Euzebijije FERMENDŽIN, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae Ordinis S. Francisci Seraphici, Starine JAZU XXIII*, Zagrabiae 1892. — Bernardin UNYI, *Sokácok-Bunyevácsok es bosnyák ferencesek története*. Budapest 1947, Julijan JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, I. Sarajevo 1912, Ante SEKULIĆ, *Drevni Bač*, Split 1978, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, Split 1978.

³ Odluka o obnovi samostana utvrđena je pismom vrhovnog poglavara Franjevačkog reda *fra Mateja a S. Stefano*, 5. rujna 1699. Usp. A. SEKULIĆ, *Drevni Bač*, 51, J. JELENIĆ, *Spomenici kulturnog rada franjevača Bosne Srebreñičke*. Mostar 1927.

⁴ O diobama Bosne Srebreñe usp. E. Pavich, *Ramus viridantis olivae* (...). Budaë 17 — A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Zagrabiae 1875, S. Zlatović, *Franjevci Države prisv. Otkupitelja* (...), Zagreb 1888, D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, zatim u djelima J. Jelenića, F. Lastrića, E. Fermendžina i dr.

⁵ Filozofsko učilište bilo je u Kaloči. Otvorio ga je *Gabrijel Herman Patačić*, nadbiskup bačko-kaločki i župan Bačke županije (1733) za izobrazbu biskupijskog svećenstva. No u tom učilištu nije bilo hrvatskih predavača (osim na početku franjevača). U Subotici je također bilo filozofsko učilište, ali samostan nije pripadao Kapistranskoj provinciji, a osim *fra Jese Kujundžića*, krajem 19. stoljeća nije bilo predavača Hrvata.

U prekosavskim i podunavskim područjima trebalo je da franjevci krče put vlastitoj izobrazbi podmlatka, budućih dušobrižnika na širokom prostoru među svojim sunarodnjacima. Trebalo je otvoriti vlastite srednje i visoke škole, a to je značilo početi od ničega i ustrajno raditi oko kvantitativnog i kvalitativnog razvitka školstva. Zato je presudna godina Karlovačkog mira, jer je tada (18. lipnja 1699) na kapitulu u Velikoj izabran za provincijala Franjo Travničanin (1699—1702)⁶ kojega Franjo Emanuel Hoško drži »začetnikom organiziranih napora u podizanju škola (...)«.⁷

Međutim, u promatranju razvitka i rada filozofskih učilišta treba imati na umu da su na njih, kao i na redovničko školstvo uopće, utjecala tri čimbenika: opće školsko zakonodavstvo franjevačkog reda, vlastiti zakoni i uredbe svake provincije i opće uredbe i odredbe državnih školskih vlasti. To vrijedi također za školstvo Bosne Srebrene, a zatim i Kapistranske.

Već sredinom 18. stoljeća državna vlast učinila je prvi zahvat u školski sustav filozofskih i bogoslovnih škola na poticaj carica liječnika i prosvjetitelja Gerarda van Swiena. Značajan je u tom smislu dekret Marije Terezije (1752). Carica je zatim odobrila (4. listopada 1774) novi nastavni nacrt, a ugarski prvostolnik Josip de Batthiany preuzeo ga je za bogoslovske škole u Ugarskoj. Novi pak školski sustav izglasan je 22. kolovoza 1777. i poznat je pod nazivom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et Provinciis eidem adnexis*.

Teškoće koje su nicale u prilagodbi filozofskih učilišta novim uredbama i sustavu jedva su u nekim zavodima umanjene, a slijedio je drugi udarac: jozefinizam koji je općenito u mnogome izmijenio život u Habsburškoj Carevini. Bio je to osobiti oblik prosvjetiteljstva u austrijskim zemljama kojim se htjelo s pomoću školstva osigurati utjecaj države u odgoju općenito. Pokušaj prilagodbe takvim zahtjevima nije dugo trajao, jer došlo je do zatvaranja filozofskih škola u Podunavlju (9. kolovoza 1783)⁸

Smrt Josipa II (1790) opet je izmijenila način rada obnovljenih filozofskih učilišta. U 19. stoljeću, poglavito nakon 1848. god. izmijenili su se društveni odnosi, a od negdašnje Ugarske razvila se Mađarska s istaknutim načinima nesnošljivosti prema nemađarskim ustanovama, društvima i raspoloženjima. Hrvatskih predavača filozofije veoma je malo, nema među njima istaknutijih mislilaca i pisaca.

⁶ Arhiv franjevačkog samostana u Makarskoj (AFSM), *Liber archivalis*, 17, D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 208—211.

⁷ Franjo Emanuel HOŠKO, *Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću*, Kačić, VIII 1976, 140.

⁸ Usp. isto djelo; Kačić X (1978), 158—159.

Čini se, da je najbogatija i najsadržajnije filozofska baština hrvatskih podunavskih pisaca stvorena tijekom 18. stoljeća u mjestima koja su bila ne samo najbrojnija našim pučanstvom, nego su također bila kulturna žarišta. Učeni redovnici nisu bili samo predavači filozofskih kolegija, nego također i odgajatelji, pisci i kulturni poslenici koji su pridonosili svoj obol našoj uljudenosti općenito, znanosti i književnosti posebice.

2. MJESTA U KOJIMA SU BILA UČILIŠTA

U popisu naselja u kojima su bila visoka hrvatska učilišta u Podunavlju, na području između dvije velike rijeke nisu spomenuta sva ona u kojima su predavali naši lektori. Bila su to često povremena učilišta u kojima su slušači i predavači boravili kraće vrijeme kao primjerice u Arađu, Beogradu, Temišvaru i drugdje. Treba, naime, imati na umu da su privremenu selidbu često uvjetovale društvene i kulturne prilike budući da su franjevci živjeli s pukom koji je brojnim vojnim pohodima i nemirima bio osiromašen, na području tri često neprijateljske države, a k tomu bez jačih i značajnijih školskih tradicija, posebice u Podunavlju.⁹ Filozofska učilišta bila su uglavnom u većim samostanima i u gradovima koji su bili oblasna sjedišta i stjecišta prometnica što potvrđuju povijesni podaci o njima.

a) *Bač* (Bach, Batasch, Bács), tisućugodišnji je grad u pokrajini koja je po njemu dobila naziv Bačka.¹⁰ Već 535. godine spominje car Justinijan biskupiju u Baču,¹¹ a 873. god. zabilježen je Bač u Salcburškom ljetopisu kao tvrđava.¹² God. 1092. ugarski kralj Ladislav I podiže (ili obnavlja) Bačku nadbiskupiju.¹³ U gradu su boravili ugarski kraljevi (Geza II, Andrija III i dr.) i grčki car Emanuel (1164).¹⁴ Prva bilješka o templarskom samostanu u Baču je iz 1169. god., a i današnji zvonik je iz onoga

⁹ Usp. isto djelo, 137.

¹⁰ O Baču usp. literaturu: Stephanus KATONA, *Historia metropolitanae Eccl. Colocensis, I. Colocae 1800*, 96—97, *Brevis memoria provinciae Capistranae* (...), Budae 1857, 62, János EVCTOVIES (Ivan Evetović), *Részletek Bács multjából a XVIII századból. Evkönyv, XIX évf.*, 1904, str. 6—14, Mladen BARBARIĆ, *Bač — crtica za njegovu povijest*, Beograd 1936, Albe ŠOKČIĆ, *Nekoliko crtica iz povijesti Bača, Klasje naših ravni, I* (1935), 2. 108—111. Steph. BLASKOVIC (Stjepan Blašković), *Batsch, Freilassing 1965*, Ante SEKULIĆ, *Drevni Bač*, Split 1978. (u knjizi je zabilježena sva literatura).

¹¹ Menyhért ÉDUJHELYI, *A római katolikus Ehykáz, Bács-Bodrogh monografiája*, II. Sombor 1896, 146—152. — A. SEKULIĆ, nav. dj. 17.

¹² A. SEKULIĆ, nav. dj. 19.

¹³ Isto djelo, 21. (bilješke).

¹⁴ Gyula DUDÁS, *A honfoglalástól a mohacsi veszig, Bács-Bodrogh monografiája*, I. Sombor 1896, 81—82.

doba.¹⁵ Franjevci su preuzeli bački samostan oko 1300. god. nakon što je ukinut red templara. Karlo Robert predao je tada samostan franjevcima.¹⁶ Samostan u svojoj povijesti nije bio izlučen od opće djelatnosti franjevac na bačkim ravnicama i općenito u Ugarskoj.¹⁷ Treba upozoriti da redovnici nisu bili doseljenici nakon turske uprave ni u Ugarskoj, a također ni u Bačkoj, niti u Baču. Slažu se pisci, da su »imena redovnika slavenska«,¹⁸ nazivi naselja i sela također su slavenski, a područje redovničke djelatnosti bilo je široko: bačka i kaločka nadbiskupija, zatim sve do Budima, na istoku preko Banata, Vlaške do Besarabije.¹⁹

U ljetopisnim knjigama samostana u Baču spominje se filozofsko učilište od 1731. do 1733. i od 1839. do 1842.²⁰ Profesorij (svojevrсни pripravnici stupanj) bio je međutim od 1714. do 1717.²¹

Ugarski zemljopisac Matthias Bel bilježi o Baču da je to bio otmjen grad, pun lijepih građevina, ali je za turskih ratova razoren i pripominje: »Nunc oppidi nomen sustinet, quod pluresque Illyrios alit ...«²²

b) *Baja* — grad na sjeverozapadu negdašnje Bačke županije, na Dunavu gdje se rječica šugavica odvaja od velike rijeke. Nekoć je grad imao devet četvrti među kojima su pojedine imale hrvatske nazive Pisak, Mali Čavolj, Sveti Ivan i dr. Uz grad su bila hrvatska naselja Vancaga, Mateović, a nedaleko od njih su i Čavolj, Baškut (Vaskút), Jankovac i dr. U doba Karla Velikog naziv naselja bio je Francovilla, a u spisima se spominje kao *Waya, Way, Baja*.²³

Ugarski kralj Matija prešao je na Duhove 1463. god. rijeku Dunav kod Baje kad je krenuo u pomoć bosanskom gospodaru

¹⁵ A. SEKULIĆ, nav. dj., 35. (Templari su ukinuti na saboru u Vienu 1. listopada 1311).

¹⁶ *Ondje*.

¹⁷ *Isto djelo*, 45.

¹⁸ *Ondje*. — E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae* (...), 35—46.

¹⁹ *Ista djela*.

²⁰ A. SEKULIĆ, nav. dj. 61.

²¹ *Ondje*.

²² Matthias BEL, *Compendium Hungariae geographicum, II, Cassoviae* 1779, 120—121: »Bács, urbs elegans, antehac populosa, immo et aedificiis nobilis, pari infortunio, Turcarum bellis, quod saepius querimur, evastata. Nunc oppidi nomen sustinet, quod pluresque Illyrios alit, colocensis archiepiscopi dominio subiecta«.

²³ O Baji usp. djela: S. KATONA, *Historia metropolitanae Ecclesiae Colocensis*, I. Colocae 1800, 93—94, János EVETOVICS (Ivan Evtović), *Képek Baja város multjából*, Baja 1901, ISTI, *Crkva sv. Antuna i franjevački samostan u Baji. Subotička Danica* za 1897, 21—24, Evlija ČELEBI, *Putopis*, Sarajevo 1979, 528—529, *Brevis memoria provinciae Capistranae* (...) Budae 1857, 65, J. M. KORABINSKY, *Geographisch-historisches Lexikon von Ungarn*, Požur 1789, I, 25, *Bács-Bodrog vármegye*, I Budapest 1909, 292—306. i dr.

Tomaševiću. Godine 1526. nekoliko dana nakon mohačke bitke ušli su Turci u Baju.²⁴ Poznati turski putopisac Evlija Čelebi sačuvao je u svome djelu opis Baje u ono doba: »To je utvrđen grad s dvostrukim bedemima ... To je četverokutni gradić s dvostrukim zidovima i četvorokutnom osnovicom ... Ima dvije kapije, jedna je kapija Skela iskrenuta zapadu, a druga je Velika kapija i okrenuta je jugoistoku i vodi u Sombor ...«²⁵ Krajem 18. stoljeća ugarski pisci nazivaju Baju — Malom Peštom, jer se izgledom i bogatstvom natječe s uglednim gradovima negdašnje Ugarske.²⁶

Među gospodarima Baje spominje se obitelj Czobor. Posljednji iz te obitelji Josip Czobor dao je grad u zalog (1741), pa su zatim Baju uključili u svoje posjede obitelji Grašalković, Horvat, Zichy, Ferraris i dr. Veliki požar 1. svibnja 1840. strahovito je uništio grad, a oganj je bio golem i vidio se iz Gare i Baškuta.²⁷

Tipičan ravničarski grad, smješten uz veliku rijeku, Baja je za hrvatski živalj bila središte kamo su odlazili iz svojih okolnih sela (Gara, Čavolj, Vancega, Mateović i dr.). Iz Baje su pak franjevci obavljali dušobrižničku službu za sve vjernike.²⁸ U Baji nije do 1732. god. bilo druge župe osim franjevačke, hrvatske.²⁹ U gradu su franjevci otvorili svoje škole, a filozofsko učilište bilo je do god. 1918. Nakon prvoga svjetskog rata (1918) bila je najprije Baja u sklopu nove južnoslavenske države, ali je Trijanskim mirom opet ostala (s nizom hrvatskih naselja) u Ugarskoj.

c) *Budim* je nekoć bio najjače kulturno središte podunavskih Hrvata.³⁰ Nekoć, naime, bila su dva grada na dvije obale Dunava: Budim i Pešta. Njihovim spajanjem i ujedinjenjem nastao je jedinstveni grad Budimpešta (Budapest) glavni grad susjedne Mađarske. Još u 18. stoljeću žiteljstvo je veoma raznoliko pa Mađari i sredinom 19. stoljeća čine samo trećinu stanovništva.³¹ Brojno je osobito značajan slavenski dio stanovništva,³²

²⁴ *Bács-Bodrog varmegye*, I, 292.

²⁵ E. ČELEBI, nav. dj. 528—529.

²⁶ J. M. KORABINSKY, nav. dj. I, 25.

²⁷ *Bács-Bodrog, varmegye*, I., 294.

²⁸ E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae* (...), 306—310, S. KATONA, nav. dj. I, 93—94, *Brevis memoria Prov. Capistranae*, 23.

²⁹ *Bács-Bodrog varmegye*, I, 306, *Brevis memoria Prov. Capistranae* (...), 65: »Conventus Bajensis ad s. Antonium Paduanum (...) originem suam P. P. Bosnensibus debet post cladem Mohacsianam. Jactata de vetustate Conventus Frankavillensis (quasi Bajensis) gloria veritati cedat oportet (...) Anno 1787. Decreto C. R. (caesar-reg. A. S.) confirmatus, adiuvat in spiritualibus curatores animarum...«

³⁰ F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrvatskih i bosanskih franjevaca tijekom 18. st. u Budimu, Nova et vetera*, god. XXVIII. (1978), svez. 1—2 Sarajevo 1978, 113—179.

a među Slavenima već su u srednjem vijeku bili Hrvati.³³ Franjevci su djelovali u Budimu i Pešti također već u srednjem vijeku, a Hrvati predstavljaju u 18. stoljeću u crkvenom ustrojstvu skupinu koju poglavito za turske uprave (1526—1686) predvode redovnici Bosne Srebrene.³⁴ Nakon odlaska Turaka franjevci su obavljali dušobrižničke službe za hrvatske katolike u Budimu i Pešti i njihovim prigradskim župama (Taban, Jarčin/ Eresin, Tukulj/Tököl, Čepulje/Csepel, Viziváros, Uj Buda i dr.).³⁵ Seobe pak hrvatskog življa iz Bosne u 16. stoljeću povećale su broj našeg žiteljstva,³⁶ a pomicanje stanovništva nastavljeno je također u 17. stoljeću kad se za biskupa Marijana Maravića (1645—1655) iselilo iz Bosne u Ugarsku oko 2000 obitelji.³⁷ Najveća je seoba bila krajem istoga stoljeća (za bečkog rata 1683—1699) kad se prema tvrđnji budimskog gvardijana Andrije Šipračića iselilo od Dubočca više od 100.000 ljudi i mnogi su se naselili u ugarskom Podunavlju.³⁸

U doba turske uprave ni u Budimu, niti u Pešti nije bilo drugih franjevaca osim članova redodržave Bosne Srebrene koja je nastala 1517. god. nakon diobe Vikarije Bosne (1514) na Bosnu Srebrnu i Bosnu Hrvatsku. Samostani pod turskom upravom bili su u sklopu Bosne Srebrene, a područje izvan turske vlasti pod Bosnom Hrvatskom.³⁹ Budim je tako bio ne samo jedan od najjačih samostana spomenute redodržave, nego su u njemu bila

³¹ M. ROGLIĆ, Budimpešta, *Hrvatska enciklopedija*, III, Zagreb 1942, 451.

³² Ivan STRAŽEMANAC, *Paraphrastica et topographica expositio. Vellicae 1730, 70.* (u *Arhivu franj. samostana u Slav. Brodu*).

³³ Ivan ANTUNOVIĆ, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*. 2°, Sombor 1930, 91, Petar PEKIĆ, *Povijest Hrvata u Vojvodini (...)*, Zagreb 1930, 36.

³⁴ E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae (...)*, Budae 1766, 200—232. — G. CSEVAPOVICH, *Recensio observantis Minorum (...)*, Budae 1830, 167, 199, 204, M. V. BATINIĆ, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, II, Zagreb 1883, 26, B. BUKINAC, *De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XV et XVII*, Zagreb 1940, 37, D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 42—49.

³⁵ *Ista djela*, ondje, *Brevis memoria Prov. Capistranae*, Budae 1857, 23.

³⁶ P. PEKIĆ, nav. dj. 43.

³⁷ E. FERMENDŽIN, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae (...)*, *Starine JAZU XXIII*, Zagreb 1892, 41, E. PAVICH, nav. dj. 35—36.

³⁸ *Isto djelo*, usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo 1912, 203.

³⁹ F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrvatskih i bosanskih franjevaca (...)*,

najviša onodobna učilišta (generalno filozofsko i generalno bogoslovno učilište).⁴⁰

d) *Petrovaradin*, grad i tvrđava na Dunavu, spojen mostovima s Novim Sadom (Neoplanta — Petrovaradiense fossatum). U 18. stoljeću spominju se u gradu benediktinci, a zatim cisterciiti. Prema ljetopisnim podacima Turci su 1526. god. zauzeli Petrovaradin.⁴¹ Za turske uprave redovnici Bosne Srebrene bili su jedini dušobrižnici,⁴² a god. 1687. stigli su u grad predvođitelji bunjevačkih Hrvata s pukom koji je tražio nova boravišta. Pripisuju se zasluge Šimunu Dabiću što je u Petrovaradinu osnovan franjevački samostan.⁴³ Međutim, sredinom prošloga stoljeća zabilježeno je da je već 1688. god. grad označen kao mjesto gdje se ima izgraditi samostan, 1703. već je bila ondje redovnička kuća (rezidencija), a dvije godine poslije bio je uređen samostan koji je kao i brojni u Podunavlju bio ukinut za Josipa II (1786).⁴⁴

Tijekom 18. stoljeća bilo je franjevačko filozofsko učilište u Petrovaradinu, a 1708. otvorili su ondje franjevci jednu od najstarijih škola u Srijemu, koju su zatim preuzeli isusovci i 1726. je pretvorili u javnu.

e) *Sombor* je staro naselje, jamačno slavensko. Stanovito vrijeme spominje se u listinama i arhivskoj građi općenito kao Czobor szent Mihály. Obitelj Czobor dugo je imala ovo na-

⁴⁰ U svojoj spomenutoj raspravi (bilj. 39) *F. E. Hoško* je prikazao Budim kao kulturno hrvatsko središte. Pisac je u još nekoliko članaka istaknuo kulturno blago stvoreno u Budimu tijekom 17. i 18. stoljeća (usp. primjerice raspravu o E. PAVIĆU otisnuntu kao predgovor reprint izdanju Pavićeva prijevoda *Flos medicinae — Cvit likarije*, Split 1980).

⁴¹ *Brevis memoria Provinciae Capistranae*, 63. (»Conventus Petrovaradiensis /abolitus/ ad s. P. Francisc. Bascino non ita procul distans anno 1526. per Turcas eversus est.«)

⁴² Usp. HOŠKO, nav. dj. 115, E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, 173, 203, B. UNYI, nav. dj. 151—154.

⁴³ Nedavno je (1954) Jerko MATOŠ, župnik u Petrovaradinu, priopćio takvu tvrdnju. Usp. Juraž LONČAREVIĆ, *Petrovaradin, Veritas*, XX (1981), VI (lipanj), 17.

⁴⁴ *Brevis memoria Prov. Capistranae*, 63: »Fratribus Bosnensibus, qui dominante Turca curam Fidelium gesserunt, jam anno 1688 locus pro Conventu erigendo designatus, anno 1703. Residentiam biennio post axiomate Conventus insignitam tulit. Conventum hunc ab administratis comparibus Parochiis clarum Aug. Imp. Josephus II. anno 1786 pro suppresso declaravit«. Među franjevcima župnicima spominju se Blaž *Marinović* (1702), *Mihovil iz Budima* (1709) i Baltazar *Jurković* (1710); usp. S. KATONA, nav. dj. I, 120—121, Franjevci iz Petrovaradina upravljali su župama u Srijemskim Karlovcima i Srijemskoj Kamenici.

selje među svojim posjedima.⁴⁵ Turci su ga uvijek pisali kao Sombor, a bilo je sjedište nahije u segedinskom sandžaku.⁴⁶ U ljetopisima je zabilježeno da su franjevci Bosne Srebrene bili dušobrižnici od davnine.⁴⁷ Doduše, nema pouzdanih podataka o njihovom dolasku u Sombor,⁴⁸ ali prije njih djelovali su dominikanci.⁴⁹ Kao vrela za proučavanje povijesti grada spominju se ljetopisi fra Bone Mihaljevića i Mate Slatkovića, prvoga biskupijskog župnika nakon što je župa oduzeta redovnicima.⁵⁰ Sombor je proglašen slobodnim kraljevskim gradom 1747. god.,⁵¹ a od 1802. bio je sjedište Bačkobodroške županije.⁵² Za svoga djelovanja u gradu i župama oko njega, franjevci su razvili također i prosvjetiteljski rad (pučka i srednja škola) pa su imali također i vlastito filozofsko učilište.⁵³ Odlukom Josipa II samostan je ukinut 1786. god.⁵⁴

f) *Subotica*, podunavski grad s najbrojnjim hrvatskim žiteljstvom, spominje se kao naselje sredinom 13. stoljeća. Godine 1391. ubilježena je kao libera villa regia, zatim je postala oppidum, a 1504. god. bila je castrum.⁵⁵ Slobodnim trgovištem postala je Subotica 1743. pod nazivom Sveta Marija (Szent Mária), godine 1779. dobila je pak povlasticu slobodnog kraljevskog

⁴⁵ O Somboru su pisali: S. KATONA, *Historia metropol, Ecclesiae Colocensis, I, Colocae 1800.*, 135, János MUHI, *Zombor története*, Zombor/Sombor 1944, Ilija DŽINIĆ, *Sombor — Zombor*, Sombor 1980, Ante SEKULIĆ, *Ulomci iz somborske povijesti do kraja 18. stoljeća*, Kačić, XIII, (1981), *Bács-Bodrog vármegye*, I, Budapest 1909, 208 i dalje. Brojni su članci Milenka BELJANSKOG, domaćeg sina, objelodanjeni u mjesnim novinama i posebnim knjžizicama.)

⁴⁶ E. ČELEBI, nav. dj. 529, *Bács-Bodrog vármegye*, I, 209, J. MUHI, nav. dj. 3—78.

⁴⁷ J. MUHI, nav. dj. 103, *Brevis memoria Prov. Capistranae (...)*, 66, »Conventus Zomboriensis (abolitus) ad SS. Trinit. itidem PP. Bosnensibus gloriatur fundatoribus, qui sub dominatu Turcico hoc in loco fuerunt Catholicae fidei conservatores. Residentia, quae anno 1698 exsurrexit, anno 1750 axioma conventus accepit. Ecclesiae claustrali officio parochiali (sub iure Patronatus Magistratus Civici) adhaerente«.

⁴⁸ A. SEKULIĆ, nav. dj. 103.

⁴⁹ J. MUHI, nav. dj. 49, A. SEKULIĆ, nav. dj. 105.

⁵⁰ S. KATONA, nav. dj. 135, J. MUHI, nav. dj. 127.

⁵¹ E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, 314—324.

⁵² *Bács-Bodrog vármegye*, I, 217.

⁵³ A. SEKULIĆ, nav. dj. 104.

⁵⁴ *Brevis memoria Prov. Capistranae*, 66. (»Aug. Imper. Josephus II. Imp. virtute Decreti C. R. anno 1786 editi pro suppresso declaravit«.)

⁵⁵ O Subotici usp. literaturu: István IVÁNYI, *Szabadka szabad királyi város története*, I, Subotica 1886.; II, Subotica 1892, S. KATONA, *Historia metropol, Ecclesiae Col, I, Colocae 1800*, 118—119, Paškal CVEKAN, *Franj. samostan i crkva u Subotici*, Subotica 1977, Blaško RAJIĆ, *Subotica, Subotička Danica za 1919*, 29—55, Ante SEKULIĆ, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, Split 1978. i dr.

grada pod nazivom Maria Theresiopolis.⁵⁶ Hrvati su je uvijek zvali Suboticom (mađ. Szabadka).

Dušobrižnici u gradu i na širokom području oko njega (Ludoš, Tavankut, Bajmok, Žednik i dr.) bili su franjevci. Ali ovaj grad najbrojniji hrvatskim žiteljstvom — kako je spomenuto — nije bio uključen trajno u redodržavu Bosnu Srebreanu, zatim Kapistransku. Međutim, treba upozoriti na činjenicu zanemarenu u pregledu subotičke povijesti. Obično se spominje, da su franjevci iz Segedina u tursko doba obavljali dušobrižničku službu pa je stvaran zaključak, da su se mađarski franjevci skrivali o hrvatskim vjernicima, tada jedinim stanovnicima u Subotici. Ali očito je segedinski samostan u to doba bio nastanjen redovnicima koji nisu bili Ugri. Činjenica je, naime, da su za generalnog kapitula u Rimu potpisali 16. lipnja 1700. provincijal Bosne Srebreane Franjo Travničanin⁵⁷ i kustod⁵⁸ hrvatske provincije sv. Ladislava Aleksa Buzjaković⁵⁹ dogovor o samostanima u Prekosavlju. Prema tom dogovoru redodržavi sv. Ladislava pripali su samostani: Siget, Kaniža, Pečuh, Šikloš, Virovitica, Hrastovica i Segedin.⁶⁰ Budući da u Subotici nije bila pravno ustanovljena samostanska zajednica dušobrižnici širokog subotičkog područja bili su pripadnici (»konventualni«) segedinske redovničke zajednice sve dok nije izgrađeno stalno prebivalište u Subotici.⁶¹ Jamačno je ta činjenica potakla subotičko Gradsko poglavarstvo da zatraži sedamdesetih godina 18. stoljeća od redovničkog starješinstva neka se samostan uključiti »u slavensku provinciju«.⁶²

U Subotici je bilo franjevačko filozofsko učilište i radilo je s prekidima do kraja 19. stoljeća,⁶³ ali osim spomena o predavaču

⁵⁶ I. IVÁNYI, nav. dj. I, 139—146; 283—295, A. SEKULIĆ, nav. dj. 71—74.

⁵⁷ Franjo TRAVNIČANIN (Fojnica, oko 1676 — Brod, oko 1708), veoma sposoban i poduzetan franjevac Bosne Srebreane. Bio je od 1696. do 1699. provincijal s posebnim dopuštenjem, jer nije imao potrebne godine života za tu službu. Utemeljitelj je visokog školstva Bosne Srebreane.

⁵⁸ Kustod ili kustos — čuvar, pazitelj, poglavar kustodije — područja odijeljenoga ili udaljenog od provincije, ali joj pripada; nekoć se provincija dijelila na kustodije.

⁵⁹ Aleksa BUZJAKOVIĆ, rodio se četrdesetih godina 17. st. školovao se u inozemstvu, 1668. god. predavao filozofiju na Zagrebačkom učilištu. Kao poglavar provincije sv. Ladislava zalagao se za stvaranje vlastitih franjevačkih škola. Umro je u Zagrebu, 13. listopada 1707.

⁶⁰ ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U MAKARSKOJ, *Liberer Archivalis*, 17, E. FERMEŃDŽIN, *Chronicon*, 53, D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 208—211.

⁶¹ Ante SEKULIĆ, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, 36 (u subotičkoj tvrđavi bio je prvi redovnički stan).

⁶² I. IVÁNYI, II, 270 sl, A. SEKULIĆ, nav. dj. 60 sl.

⁶³ ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U SUBOTICI, *Historia conv. Maria Theresiopolitana anno 1847 usque 1897. ad an*

fra Jesi Kujundžiću⁶⁴ nisu zabilježena imena hrvatskih profesora. Samostan nije bio usmjeren odgoju hrvatskih franjevaca, premda su u njemu boravili »bosanski« đaci u drugoj polovici 19. stoljeća (većinom su pohađali gimnaziju).⁶⁵

X

Među naseljima u kojima su bila filozofska učilišta treba zabilježiti Kalaču (Kaloča, Kalocsa, Coloca) i Mohač (Muháč, Mohács). Međutim, treba imati na umu da je u Kaloči, nadbiskup Gabrijel Herman Patačić od Zajezde otvorio učilišta za izobrazbu biskupijskog svećenstva (1733)⁶⁶ pa je prvih godina pozvao franjevce koji su predavali filozofiju (primjerice Petar Lipovac, od 1733. do 1735.⁶⁷ Kaločke nadbiskupske škole povjerene su zatim isusovcima pa među predavačima nije moguće zabilježiti nijedno hrvatsko ime. Činjenica je, naime, da je Kaloča do Patačićevih vremena bila hrvatski grad (ondje je rođen Mihovil Radnić, koji se spominje među prvim podunavskim piscima),⁶⁸ ali za spomenutog nadbiskupa, koji je bio i bački župan, grad je nasilno pomađaren. Prema tvrdnji Steph. Katone zabranio je Patačić govoriti hrvatski i zaprijetio kaznom od 12 udaraca batinom ili 12 florina za uporabu domaće riječi.⁶⁹

⁶⁴ *Jese* KIJUNDŽIĆ (Subotica, 23. listopada 1848 — 17. travnja 1903), potječe iz velike obitelji Kujundžić, »Mišakove grane«. Nakon svršenih nauka bio dvanaest godina profesor filozofije i bogoslovlja, bio je gvardijan u Subotici. Pod pseudonimom *Brajanović* i *Stari Rodoljub* pisao je u subotičkim listovima *Nevenu* i *Danici*.

⁶⁵ *Vasa* STAJIĆ, Gradska gimnazija u Subotici 1747—1918, *Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva*, knjiga XVIII, svez. 11—12, Beograd 1938, 973—989.

⁶⁶ *Gabrijel Herman* PATAČIĆ de Zajezda učinio je mnogo oko uređenja svoje vlasti u nadbiskupiji ali je bio siloviti revnitelj oko društvene prevlasti Mađara. Usp. prikaz G. H. Patačića u spomenutom djelu Steph. KATONE, I, 72.

⁶⁷ E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, 68, *Brevis memoria prov. Capistranae*, 45. (P. Lipovac bio je rodnom iz Baje, a ondje i umro 8. kolovoza 1761).

⁶⁸ *Mihovil* RADNIĆ, (Kaloča, 1639 — Budim, 26. listopada 1707) usp. A. SEKULIĆ, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb 1970, 16—19, F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrvatskih i bosanskih franjevaca u Budimu tijekom 18. stoljeća*, 118—121.

⁶⁹ Steph. KATONA, *Historia metropol, Ecclesiae Colocensis*, I, 72—73: »Ut igitur usum idiomatis Hungarici Gabriel Patachich archiepiscopus in hac civitate reduceret, licet ipso croatico genere natus fuerit, usum tamen illyricae linguae sub muleta 12. vel florenorum, vel baculorum inhibuit, industriaeque hac effecit, ut quorum avi nunc etiam Illyrica lingua preces ad Deum fundunt, filli nepotesque nonnisi Hungaricam calleant...«

U Mohaču⁷⁰ je filozofski studij otvoren odlukom provincijalnog kapitula Bosne Srebrene održanom 1. ožujka 1746. u Velikoj, za provincijalata Antuna Bačića. Prvi lektor filozofije bio je Inocent Peyer, a 1770. god. bilo je u tom gradu šest studenata. Prema podacima samostanskog ljetopisa filozofsko učilište u Mohaču bilo je od 1756. do 1783, zatim od 1798. do 1805. i konačno od 1860. do 1863. dok su u drugim razdobljima slušači odlazili u najbliže samostane u Baju, Našice ili Dunaföldvár.⁷¹

Treba pripomenuti, da je Mohač izvan područja omeđenog u ovom radu (grad je na drugoj, baranjskoj strani Dunava). Ipak, činilo se uputnim spomenuti ovo mjesto, jer su u njemu učili filozofiju poznati hrvatski djelatnici kao što su Grgur Čevapović (učio filozofiju 1803), Kajo Adžić, Anđelko Kimpek, a bogoslovlju su učili Josip Stojanović (1812), Marijan Jaić (1818) i drugi.⁷² Za kulturnu povijest zanimljivo je pripomenuti, da je 1820. god. u Mohaču bilo 46 slušača bogoslovlje, a 41 student filozofije.⁷³

3. KUĆE FILOZOFSKE IZOBRAZBE

a) Među uredbama koje je donio Tridentinski sabor bila je također *De seminariis* koju su franjevci prihvatili premda ih formalno nije obvezivala.⁷⁴ Vrhovni redovnički zborovi, generalni kapituli već su u drugoj polovici 16. stoljeća donijeli niz uredbi i odredbi o vlastitom školstvu i izobrazbi podmlatka u duhu saborskih zaključaka. Svojom bulom *Decret Romanum Pontificem* (26. lipnja 1603) potvrdio je papa Klement VIII (1592—1605) franjevačke uredbe prema kojima je svaka redodržava morala imati tri škole: gramatičku, filozofsku i teološku.⁷⁵ Tada je papa odredio povlasticu predavaču, potvrdio je skolastičku metodu rada i potvrdio je generalna učilišta što ih je osnovao generalni kapitul u Valladolidu (1593).⁷⁶

Treba upozoriti na činjenicu da je u tom razdoblju ustanovljen drugi stupanj redovničkog odgoja i izobrazbe nakon nova-

⁷⁰ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 50, *Bernardin UNYI, A mo-hácsi farencesek története*, Gyöngyös 1943.

⁷¹ B. UNYI, nav. dj., 78—79.

⁷² *Isto djelo*, 82—83.

⁷³ *Isto djelo*, 81.

⁷⁴ A. MATANIĆ, *Compendio di storia dell'Ordine dei fratri Minori*, II, Grottaferrata 1957, pars II, 128.

⁷⁵ *Usp. Cronologia historico-legalis Seraphici Ordinis fratrum Minorum*, I, ed. a MICHAELE ANGELO A NEAPOLI, Neapoli 1650, I, 525—526.

⁷⁶ *Isto djelo*.

štva — profesorij.⁷⁷ Budući da je takva odgojna ustanova redovito vezana uz kuće filozofskoga i bogoslovskeg učenja,⁷⁸ čini se uputnim pripomenuti da treba razlikovati: *professoria secundi novitiatus* i *professoria in quibus sunt artium litteralium studia*. Za mladiće koji su trebali dopuniti svoju naobrazbu za filozofski studij bio je profesorij prigoda da to učine, dok su drugi započinjali svoj redoviti studij. Takva odgojno-obrazovna ustanova razvila se nakon generalnog kapitula u Napulju (1590),^{78a} a Klement VIII u svojoj buli *Cum ad regularem* (1603) naziva je profesorijem.⁷⁹

b) Prema sačuvanim podacima i svjedočanstvima iz 17. stoljeća pripadnici redodržave Bosne Srebrene djelomično su sami poučavali svoje mlade suredovnike.⁸⁰ Ipak to nije bila visokoškolska nastava kakva je bila u ostalim zemljama. Tijekom spomenutog stoljeća samostani nisu sigurni, postojani i zaštićeni, nemirno je područje na kojem djeluju redovnici. Zato je poglavarstvo tražilo dopuštenje za izobrazbu svoga podmlatka u inozemstvu, poglavito u Italiji,⁸¹ primjerice 19. svibnja 1633, 12. srpnja 1639, 25. travnja 1646, 8. lipnja 1652, 25. rujna 1664. i 7. lipnja 1800).⁸² Kad više nije bilo moguće upućivati mladiće na školovanje u inozemstvo nastojalo je poglavarstvo Bosne Srebrene otvoriti vlastita učilišta filozofije i bogoslovijske u svojim samostanima.

Treba zabilježiti da je nakon spomenutog Franje Travničanina najviše pridonio razvitku školskih ustanova *Marko Bulajić*.⁸³

⁷⁷ Usp. JULIJAN JELENIĆ, *Profesoriji provincije Bosne Srebreničke, Franjevački vjesnik* 1927, 146 ss.

⁷⁸ i ^{78a} D. BERTINATO, *De religiosa iuventutis institutione in Ordine Fratrum Minorum*, Roma 1954, 46—48.

⁷⁹ *Enchiridion de Statibus Perfectionis, documenta Ecclesiae sodalibus institudendis*, I, Romae 1949, 104.

⁸⁰ D. BERTINATO, nav. dj. 92, J. JELENIĆ, *Latinske škole Bosne Srebreničke, Godišnjak Sveučilišta* 1924/25—1928/29, B. PANŽIĆ, *Relation de Provincia Bosnae Argentinae (...)*, Mandićev zbornik, Rim 1965, 218—223.

⁸¹ J. JELENIĆ, *Spomenici kult. rada (...)*, *Monumenta franciscana Jugoslavica* I, Mostar 1927, 8, F. E. HOŠKO, *Dvije osječke visoke škole (...)*, 130.

⁸² Ista djela. (Usp. Arhiv Franjevačkog samostana u Makarskoj, *Liber Archivalis in quo de Origine Provinciae Bosnae Argentinae olim Vicaria, denum Provincia nuncupata ac de praeclare gestis in et extra eam, a Fratribus Minoribus Ordinis S.P.N. Francisci* — kratica: A Fsm, *Liber Archivalis*; XXVIII, Arhiv Franjevačke provincije presv. Otkupitelja u Splitu, *Variae notitiae antiquae Prov. Bosnae Argentinae* — kratica: APOS, *Spisi* br. 1; fol. 12 i 11).

⁸³ *Marko BULAJIĆ* bio je provincijal Bosne Srebrene od 1705. do 1708., a zatim generalni pohoditelj (1711. i 1714). Bio je pet godina župnik u Jarčinu (Ercsin) od 1685. do 1690, pa gvardijan u Budimu (1694. do 1696). Umro je 17. ožujka 1718. u Našicama — usp. D. MANDIĆ, *Franj. Bosna*, 211 sl.

Nakon njega mreža školstva nije se više širila, a postojeće i dobro uređene ustanove zadovoljavale su zahtjevima izobrazbe mladih redovnika pa je provincijal *Filip Surković* (Šurković)⁸⁴ bio za-
branio (18. lipnja 1719) odlazak na školovanje u inozemstvo.⁸⁵

c) Budući da je papinskom bulom *Decet Romanum Pontificem* bila kodificirana školska organizacija u franjevačkom redu prema zahtjevima »potridentske crkvene obnove«⁸⁶ treba imati na umu, da su pripravnici za franjevački red trebali steći potrebnu naobrazbu za studij filozofije. Početkom 18. stoljeća bilo je u tomu mnogo teškoća⁸⁷ koje je provincijal M. Bulajić pokušao ukloniti tražeći da mladići prije novaštva (novicijata) proborave tri godine u samostanima stječući potrebno znanje.⁸⁸ Skrb oko toga preuzeo je zatim provincijal Andrija Ećimović, Imočanin,⁸⁹ a poglavito *Ivan Kопijarević Stražemanac*.⁹⁰ Dvadeset godina nakon Bulajića objelodanio je naime I. Kопijarević Stražemanac niz uređaba o filozofskom i bogoslovskom studiju u Bosni Srebrenoj (1729).⁹¹

Mladići, dakle, koji su stupali u samostane svršavali su pripravu u isusovačkim gimnazijama (latinske škole)⁹² ili pak u privatnim samostanskim školama. U novicijatu nisu zapuštali učenje školske građe, a poslije su u profesorijima nastavili učenje gramatike i zatim filozofije.⁹³

⁸⁴ *Filip SURKOVIĆ* (Šurković) bio je provincijal od 1717. do 1720. Rodom je bio iz Imotskog, izabran je za poglavara redodržave Bosne Srebrene na zboru u Velikoj, 6. lipnja 1717. Usp. E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 56, J. JELENIĆ, *Spomenici* (...), II, 14, D. MANDIĆ, *Franj. Bosna*, 215—216.

⁸⁵ Usp. M. V. BATINIĆ, *Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, Starine JAZU XVII*, Zagreb 1885, 86—98, APOS, *Spisi*, br. 3, fol. 101, AFsM, *Liber Archivalis*, 126.

⁸⁶ F. E. HOŠKO, *Organizacija filozofske i teološke nastave* (...), 56.
⁸⁷ Usp. K. TKALAC, *Prosvjetni razvitak (školstvo) Slavonije u 18. i 19. stoljeću, I znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, Osijek 1970, 669—673.

⁸⁸ AFsM, *Liber Archivalis*, 55.

⁸⁹ *Andrija EĆIMOVIĆ*, provincijal od 1708. do 1711. Usp. *Brevi memoria prov. Capistranae*, 40, F. E. HOŠKO, *Dvije osječke škole*, 146.

⁹⁰ *Ivan KOPIJAREVIĆ STRAŽEMANAC* (Stražeman, oko 1673 — Velika, 14. listopada 1757). Veoma ugledan član svoje provincije, školovan u inozemstvu. Bio je profesor, vijećnik provincije, poglavar svoje redodržave (1729. do 1732), gen. pohoditelj. Usp. APOS, *Spisi*, br. 2, fol. 54, AFsM, *Liber Archivalis*, 115, 119, 124, 135, 164), O I. Kопijareviću pisao je F. E. HOŠKO, *Dvije osječke visoke škole*, 146—148.

⁹¹ APOS, *Spisi*, fasc. br. 98, br. 18.

⁹² Isusovačke latinske škole imale su šest razreda: 1. principia, 2. parva, 3. syntaxis, 4. grammatica, 5. poetica, 6. rethorica. Usp. K. TKALAC, nav. dj. 673, T. MATIĆ, *Osječka humanistička gimnazija od osnutka do godine 1848*, Zagreb 1937, 73.

⁹³ L. ŠITOVIĆ, *Grammatica Latino-Illyrica*, Venecija 1713, *Vladoje DUKAT, Hrvatske preradbe Grigeljevih Institutiones Grammaticae, Rad JAZU 127*, 1—100.

Govori li se o kućama u kojima su bila filozofska učilišta tijekom 18. i 19. stoljeća, onda se ima na umu da su često samostani u kojima je bio profesorij bili također i filozofska učilišta. Poznato je također da su predavači u takvim učilištima imali i odgajateljsku službu, pa je redovito profesor filozofije bio i magistar slušača (studenata).⁹⁴ Potvrdu za to, da su novozavjetovani redovnici u profesorijsku nastavljali dopunu svoga obrazovanja i započinjali redoviti studij filozofije može se naći primjerice u arhivskoj građi samostana u Baču (1714—1717)⁹⁵ gdje su za provincijalata *Petra Lašvanina*⁹⁶ mlađi franjevci morali biti poučeni u svemu, poglavito u gramatici.⁹⁷ Jamačno su nakon godinu-dvije počinjali studij filozofije.⁹⁸

U nizu podunavskih filozofskih učilišta jedino je ono u Budimu bilo proglašeno generalnim 26. rujna 1722. Tako je postalo generalnim učilištem prvoga reda.⁹⁹ Međutim, treba pripomenuti da je spomenuto učilište počelo raditi 1710. god., kako je podatak utvrdio. F. E. HOŠKO osporavajući suprotno mišljenje F. Kaizera.¹⁰⁰

Ostala učilišta bila su franjevačke visoke filozofske škole o kojima je odlučivao provincijalni kapitul. Veliki samostani u

⁹⁴ Magister (odgajatelj) studenata prvi put se spominje u Franjevačkom redu u generalnim ustanovama (konstitucijama) god. 1336. Usp. D. Bertinato, *De religiosa iuventutis institutione*, 92. O profesoru filozofije kao istodobnom magistru studenata, usp. Arhiv provincijalata Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, *Liber encyclicarum min. — provincialium*, fol. 12.

⁹⁵ AFsM, *Liber Archivalis*, 161, A. SEKULIĆ, *Drevni Bač*, 61—63.

⁹⁶ Petar LAŠVANIN (provincijal od 1714 — 1717) izabran je za poglavara 24. lipnja 1714. u Đakovu. Na tom zboru osnovani su profesorijski u Velikoj i Baču. Usp. J. JELENIĆ, *Spomeni* (...), 10, APOS, *Liber Archivalis*, 102, 103, D. MANDIĆ, *Franj. Bosna*, 215, F. E. HOŠKO, *Dvije osječke visoke škole*, 148, *Brevis memoria prov. Capistranae*, 40 (Petrus a Lašva Fojnicensis).

⁹⁷ Usp. APOS, *Liber Archivalis*, 101. (God. 1732. tražio je vrhovni poglavar Reda *Josip ab Evora* da novozavjetnici u profesorijskim »in arte rethorica et grammatica exerceantur per idoneos magistros«. Jamačno je taj zahtjev bio presudan i za odluke tadašnjeg provincijalata Bosne Srebrene Antuna *Markovića* da dopusti studij filozofije tek nakon uspješno završenog učenja »gramatike«).

⁹⁸ APOS, *Spisi*, fasc. 98, sv. 2, br. 28; br. 30, AFsM, *Liber Archivalis*, 250.

⁹⁹ Generalni povjerenik reda *Franjo ab Altamura* proglasio je 26. rujna 1722. budimsko učilište generalnim. Odluku je pak potpisao *Josip Sacripantes* (7. rujna 1722), tadašnji pročelnik Zbora za širenje vjere. Usp. AFsM, *Liber Archivalis*, 154, E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, 65—66.

¹⁰⁰ F. E. HOŠKO, *Dvije osječke škole*, 143. Pisac je koristio *Arhiv franjevačkog samostana u Budimu*; Budapest II., Mártiroh út 23; zatim djelo F. KAIZERA, *Cathologus reverendorum et admodum reverendorum patrum superiorum conventuum Ordinis Minorum Provinciae s. Ioannis a Capistrano*, Budapestini 1898, 6.

Baču, Baji i Somboru bili su prikladni za smještaj većeg broja redovnika, a uprava župama u okolici te milostinja osiguravali su opskrbu.

4. SADRŽAJ RADA FILOZOFSKIH UČILIŠTA

a) Krajem 17. stoljeća bio je na čelu Franjevačkog reda kao vrhovni poglavar *Bonaventura Poerius* (od 1694. do 1697)¹⁰¹ za čije ime je vezana nastavna osnova — *elenchus materiae* — u franjevačkim učilištima.

Prema nastavnoj osnovi B. Poeriusa trebalo je u tri godine završiti cijeli filozofski tečaj: logiku, fiziku, metafiziku, nauku o duši, o nastajanju, raspadanju, ako pak bude vremena onda također o nebu, svjetlu i atmosferskim promjenama (dakle, sve što u filozofskom tečaju Poerius naziva »*summulae*«). Prema tom nacrtu i rasporedu rada bilo je utvrđeno da se u osnovne školske vježbe ubrajaju tjedne, mjesečne i javne godišnje rasprave. Na kraju trogodišnjeg tečaja trebalo je održati raspravu iz cijele filozofije pred javnošću, tezarij je trebalo tiskati, a mogli su u javnoj raspravi sudjelovati oni koje je građa zanimala.¹⁰²

Nakon B. Poeriusa, tijekom 18. stoljeća vrhovni poglavar reda *Klement Guignoni iz Palerma* (1756—1762)¹⁰³ svojom okružnicom (14. lipnja 1757) želio je sačuvati redovničke škole od prodora filozofije *R. Descartesa* zahtjevom da se pojača rad u profesorijima i školama; uputio je popis građe koju je trebalo obrađivati. Odredbe vrhovnog poglavara potvrdio je 11. rujna 1757. papa Benedikt XIV, a obvezatan je bio za sva generalna učilišta kao *Elenchus tractatum et quaestionum quae in nostris scholis singulis quadrienni iuxta subtilissimi Doctoris Ioannis Duns Scoti Revmus p. Clemens a Panormo, Min. Gen., omnibus sacrae theologiae lectoribus generalibus mandat (...)*¹⁰⁴ Međutim, u razmatranju o filozofskim učilištima značajna je odredba, da slušači koji ne polože retoriku ne mogu upisati filozofski tečaj.¹⁰⁵

¹⁰¹ *Bonaventura POERIO (Poerius) de Taverna* je za svoje trogodišnje uprave učinio puno u uređenju školstva pa se njegove uredbe drže temeljima izobrazbe redovnika nakon sabora u Tridentu. Usp. *Chronologia historico-legalis Seraphici Ordinis*, I, 697 A, 701 A; III/I, 334 A, 369 B, i sl.

¹⁰² Usp. *Chronologia historico-legalis*, ondje.

¹⁰³ *Klement GUIGNONI* iz Palerma bio je vrhovni poglavar reda u doba kad je obavljena dioba Bosne Srebreničke i osnovana provincija sv. Ivana Kapistranskog (1757). Usp. *Brevis memoria prov. Capistranae*, 28, G. CSEVAPOVICH, *Synoptico memorialis (...)*, 28, A. SEKULIĆ, *Drevni Bač*, 53. i dr.

¹⁰⁴ Arhiv Hrv. franjevačke provincije u Zagrebu (AHPZ), *Liber encyclicarum*, 12, 33A, 33B; školstvo, 17. X 1775.

¹⁰⁵ *Ondje*.

Prema podacima¹⁰⁶ vrhovni poglavar reda *Petar Joanecije iz Molina* (1762—1768) želi vraćanje skolastici, njenu obnovu proučavanjem Dunsca Scota i sv. Bonaventure i primjenom u izlaganju bogoslovlja. *Filozofiju* spomenuti poglavar želi utvrditi kao pripravnu znanstvenu izobrazbu u proučavanju bogoslovlja, jer mu se činilo da se filozofska znanost previše oslobodila u odnosu prema teologiji.¹⁰⁷ Profesorima filozofije preporučivao je kao priručnik djelo Fortunata a Brixia, upućivao je također na skolastičku raspravu kao način rada kojim je izoštruje sud i brzina u prosudbi te spretnost i okretnost u opovrgavanju pogrešnog mišljenja.

Nasljednik u službi vrhovnog poglavara reda bio je *Paškal Frusconi iz Varese* (1768—1791) a želio je u tadašnjim filozofskim i bogosloveskim gibanjima i previranjima utrti i učvrstiti putove izobrazbe mladih redovnika u školama reda, poglavito u »franjevačkoj tradiciji«. ¹⁰⁸ Osim što je kao vrhovni poglavar želio imati nadzor nad školstvom Paškal Frusconi je svojom uredbom od 19. kolovoza 1768. htio uz tradiciju postići i širinu u njima, ističući vjernost augustinskoj usmjerenosti škola svojega reda. I taj je poglavar dubljim proučavanjem skolastike želio zaustaviti prostor novijih shvaćanja suprotnih franjevačkoj školskoj tradiciji.¹⁰⁹

Ne može se utvrditi da je redovničko školsko zakonodavstvo bilo odredbama spomenutih poglavara utvrđeno i potpuno razrađeno, ali je istaknuta usmjerenost i suglasnost s općim nastojanjima u izobrazbi svećenstva nakon Tridentskog sabora. Jamačno treba smjernice sva tri vrhovna poglavara franjevačkog reda shvatiti kao oporbu protiv novijih strujanja u filozofiji u prvoj polovici 18. stoljeća, dok su na podunavskom području takva stanovišta vrhovne uprave pridonijela u obrani redovničkih škola od zahvata državnoga školskog zakonodavstva.

b) Državna uprava miješala se u crkvena učilišta sredinom 18. stoljeća kad je školama bila uskraćena crkvena posebnost, njihova autonomija a sva učilišta podvrgnuta državnom nad-

¹⁰⁶ AHPZ, *Liber encyclicarum*, 33A i 33B.

¹⁰⁷ AHPZ, *Liber encyclicarum*, 33A: »(...) qui ad philosophiae magisterium delicti fuerint, vanas et inutiles quaestiones quae vel nihil conferunt ad bonos informandos iuvenum mores, vel SS. per a famulari debet religiosorum hominum philosophia, missas faciant (...)«.

¹⁰⁸ F. E. HOŠKO, *Organizacija filozofske i teološke nastave (...)*, 59.

¹⁰⁹ AHPZ, *Liber encycl.*, 70 A: »(...) Porro novi nihil molientes (sc. lectores) cum doctrinam amplecti, et sequi omnes decernimus tum philosophicis, tum in theologicis, scholasticis, polemicis, dogmaticis et mores specantibus disciplinis, quam Majores nostri publice et privatim docuerunt amplecti sunt«.

zoru.¹¹⁰ U uvodnim mislima ovoga rada već je spomenuto da je u rasporedu građe i nastave filozofije prvenstvo stekla fizika (opća: o tjelesima, svojstvima i sastavu tjelesa; posebna: pitanja u svezi promatranja prirode i različitih naravnih prirodnih pojava). Odlukom carice Marije Terezije iz 1752. god. nastava filozofije svedena je na dvogodišnji studij.¹¹¹ Doista je filozofski tečaj 1753. trajao još tri godine, ali je već slijedeće svršavao s drugom godinom.¹¹² Raspored građe u prvoj godini obuhvaćao je logiku, metafiziku i matematiku, u drugoj pak etiku, psihologiju i fiziku.¹¹³

Državne uredbe nisu lako prodirale u crkvena učilišta,¹¹⁴ a od 1772. god. proglašen je zahtjev da provincijali šalju svoje slušače samo u jednu školu;¹¹⁵ da ih šalju u državne škole¹¹⁶ i da se redovnička učilišta potpuno izjednače sa sveučilišnim školovanjem.¹¹⁷ Visoki i razložiti zahtjev postavila je carica kad je 4. listopada 1774. odobrila novi red i raspored građe kojima je bila svrha da sveučilišna obuka u austrijskim zemljama dosegne razinu evropskih sveučilišta.¹¹⁸ Zanimljivo je pripomenuti, da je tim rasporedom sveučilišne građe bogoslovski fakultet trebao trajati pet godina, a biskupijski liceji i bogoslovna učilišta samo četiri.¹¹⁹

Najznačajniji državni zahvat u školstvo bio je izglasan 22. kolovoza 1777. i poznat je pod naslovom *Ratio educationis totiusque rei literariae*,¹²⁰ što je također spomenuto u uvodnim mislima ovoga rada.

Prema *Ratio educationis*, raspored građe u filozofskim tečajevima bio je slijedeći: Logica, Physica, Historia naturalis, Historia domestica, Historia religionis, Historia Imperatorum, Historia ditlonum hereditariarum, confiniumque provinciarum,

¹¹⁰ Usp. Franjo FANCEV, *Građa za povijest školskog i književnog rada, Starine XXXVIII*, 248. (također A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva, I*, 2°, 281, 482)

¹¹¹ F. FANCEV, nav. dj. 248, F. E. HOŠKO, *Organizacija filozofske i teološke nastave* (...), 61.

¹¹² *Ista djela*.

¹¹³ Dvogodišnji tečaj filozofije nije se više mijenjao u podunavskim učilištima, trajao je dvije godine tijekom 18. i 19. stoljeća.

¹¹⁴ F. E. HOŠKO, nav. dj. 61.

¹¹⁵ AHPZ, *Protocol. mandatorum*, 63.

¹¹⁶ *Isto djelo*, 92.

¹¹⁷ AHPZ, *Protocol. decretum*, I.

¹¹⁸ Usp. Vjek. KLAJČ, *Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu (1776)*. *Hrvatsko kolo*, VII (1912), 1—34, A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva, I*, 2°, 482.

¹¹⁹ AHPZ, *Školstvo*, br. 3781. br. 4892.

¹²⁰ Usp. István IVÁNYI, *Szabadka szabad királyi város története*, II, Subotica (Szabadka) 1892, 368—376, AHPZ, *Protoc. mandatorum*, 121—176. F. E. HOŠKO, nav. dj. 62—63, A. SEKULIĆ, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, 74—76. i dr.

Collegium novorum publicorum. Historia philosophiae, Metaphysica. Philosophia practica, Oeconomia rustica.¹²¹ Bili su to redoviti predmeti (kolegiji), a prema svojim mogućnostima profesori su još predavali izvanredne predmete: Lingua graeca, Eloquentia soluta et ligata, Historia universalis et Heraldica.¹²² Pripomenuti treba, da je u ono doba bilo preporučeno u franjevačkim filozofskim učilištima kao priručnik djelo Ivana Horvatha, sveučilišnog profesora u Budimu.¹²³

Nakon što su pribavili mišljenje od upravitelja biskupijskih i redovničkih škola¹²⁴ ugarski primas J. de Batthyany i bačko-kaločki nadbiskup A. B. Patačić pridonijeli su sastavljanju novog nastavnog plana prema kojemu na budimskom sveučilištu ostaje petogodišnji tečaj bogoslovije, a na ostalima četvorogodišnji sa četiri profesora.¹²⁵

Oporba protiv uplitanja države u redovničko i biskupijsko školstvo okončana je odlukom Josipa II o osnutku središnjih sjemeništa »u koja je strpao studente dijecezanskih i redovničkih bogoslovija.«¹²⁶

c) Način rada u filozofskim učilištima uključivao je predavanja, ponavljanja i rasprave,¹²⁷ a na kraju školske godine bile su svečane godišnje rasprave.¹²⁸ U uredbama za predavanja rabila se riječ *lectio/lectiones*. Međutim, *lectio* nije sadržajno bila istoznačna s našom imenicom predavanja. *Lectio* — predavanje počimala je čitanjem stanovitog, uvijek određenog, teksta iz priručnika, a predavač je zatim isti ulomak tumačio, obrazlagao. Tijekom vremena izraz *lectio* — predavanje dobio je skolastičko značenje i tumačenje poznato kao *thesis, status quaestionis, corpus et solutiones, obiectiones*.¹²⁹

U predavanjima koristila su se također dva načina: predavači su govorili, diktirali svoja predavanja rađena prema sko-

¹²¹ Uz tekst *Ratio educationis (...)* usp. AHPZ, *Protoc. mandatorum*, 158—162.

¹²² *Ondje*.

¹²³ *Arhiv Hrvatske*, JU-3, fasc. 198, br. 7, APHZ, *Matriculae* p. II, 342, 11

¹²⁴ *Arhiv Hrvatske*, JU-4, 163/god. 1777; br. 96, god. 1778, *Nadbiskupski arhiv*, Zagreb, *Intimata*, fasc. 1. lit. N.

¹²⁵ Novi nastavni plan potvrdilo je Namjesničko vijeće 28. studenog 1779. Usp. u vrelima iz *bilj.* 124.

¹²⁶ F. E. HOŠKO, *Organizacija fil. i teološke nastave (...)*, 64.

¹²⁷ Mijo BRLEK, *De evolutione iuridica studiorum (...)*, 57, K. BALIĆ, *Sredovječna univerza, Nova revija*, 17/1938, 278, F. E. HOŠKO, *Organizacija fil. i teološke nastave*, 64—65.

¹²⁸ AHPZ, *Monumenta*, 532, 3; *Liber encycl.*, 12 A — *Arhiv Hrvatske*, JK-4, fasc. I, br. 83, *Arhiv franjevačkog samostana u Subotici, Historia domus*, 1893, ad ann. i dr.

¹²⁹ M. BRLEK, nav. dj. 52.

lastičkom načinu razradbe ili su pak slijedili knjigu, djelo ili priručnik kojega skolastičkog pisca.¹³⁰ Međutim, odlučno se tražilo od predavača da u tumačenjima moraju iznositi bitne, najdublje misli franjevačkog učitelja Dunsca Scota. Spomenuto je već da je kapitul u Toledu (1633¹³¹) istaknuo I. Dunsca Scota kao oštromnog naučitelja, a filozofiji pouzdanog učitelja.

Skolastički način obrade sastojao se u tome što je knjiga (djelo) bila podijeljena na *traktate*, oni pak na *dizertacije*, koje se dijele na *artikule*. Zatim, artikuli su skup srodnih *questija*, a pojedina pitanja/*questije* su obrazložene problema u *notama* koje se zaključuju tvrdnjom. Dokazi za tvrdnju redovito su prema Dunsu Scotu. U svim predavanjima redovito je bio takav raspored i slijed tumačenja i razmatranja građe.

Ponavljanjem se utvrđivala školska protumačena građa. Vrhovni poglavar reda *Franjo a Sola* naredio je 1600. god. da se u redovničkim školama sadržaj opetuje, ponavlja i utvrđuje svakoga drugog dana.¹³² Vrijeme ponavljanja (oko podneva, navečer ili u koji drugi dio dana) utvrđivale su provincijalne uredbe,¹³³ a u drugoj polovici 18. stoljeća ponavljanje građe obavljao je pomoćnik lektora filozofije.¹³⁴

Tjedne i mjesečne rasprave održavale su se u točno određeno vrijeme, a bile su odraz znanja i uspjeha predavača i slušača. Papa Klement VIII tražio je da se nedjeljom održavaju »conclusiones«, a zatim opet nakon dva mjeseca.¹³⁵ U nekim provincijama rasprave se nazivaju »scabella«;¹³⁶ u odgojnim zavodima gdje su djelovala bogoslovska i filozofska učilišta »svaku treći put bio je »scabellum« iz filozofije.¹³⁷

Način održavanja rasprave bio je slijedeći: najprije, jedan od slušača razložio je tezu (»conclusio«), a nakon što je razlo-

¹³⁰ Već je B. POERIUS (1694) dopuštao predavačima diktiranje; usp. *Chronologia*, I, 334 B. Budući da su Duns Scotova djela bila preteška, lektori su se služili tumačenjima objelodanjenim djelima i priručnicima poznatih pisaca. Usp. Ch. de MELPHI, *Compendium in libros poenaliū atque commentariū* (...), Romae 1686, 423, 6.

¹³¹ Usp. *Chronologia*, I, 697 B. Djela I. Dunsca Scota objelodanio je u ono doba Luka *Wadding*. Sredinom našeg stoljeća radi oko kritičkog izdanja Duns Scotovih djela posebno povjerenstvo kojemu je na čelu bio Karlo *Balić*.

¹³² Usp. *Chronologia*, I, 515 A.

¹³³ U svojoj spomenutoj raspravi F. E. HOŠKO spominje zahtjev provincijala Kerubina DELAMARTINA da se učilištima provincije sv. Ladislava ponavljanje obavi nakon objeda do 13 sati i nakon večere prije spavanja (str. 65). Zabilježio sam sličan podatak u subotičkom samostanu, AF'sSub, 100 (Tragom franj. ljetopisa, 78).

¹³⁴ AHPZ, *Liber encycl.*, 104 A.

¹³⁵ *Chronologia*, I, 525 B.

¹³⁶ Primjerice u hrvatskoj provinciji sv. Ladislava, a održavale su se svakog dana od 13—14 sati, kako to bilježi F. E. HOŠKO, nav. dj. 66.

¹³⁷ AHPZ, *Matriculae*, II, 29, 203; *Monumenta*, 649.

žlo osnovne razdiobe i definicije stvorio je zaključak učvršćen pouzdanim dokazima. Zatim je drugi slušač u ulozi napadača nastojao proturazložima opovrći zaključak. Postupak napada i obrane objavio je u silogističkoj formi.¹³⁸ Mjesečna rasprava bila je uvijek opsežnija građom, a branitelj je pismeno izlagao teze jednog traktata. Kućni poglavar određivao je osobe (svećenike ili slušače) koji su napadali ekspoziciju.¹³⁹

Tjedne rasprave — »scabella« održavale su se tijekom školske godine triput tjedno,¹⁴⁰ ali postupno se smanjio broj pa je već krajem 18. stoljeća sačuvan spomen na mjesečne rasprave; međutim, redovito su se održavale svečane godišnje rasprave.

U filozofskoj baštini hrvatskih podunavskih pisaca posebice su značajni tezariji, koji su svojevrsan podatak i potvrda o održanim svečanim godišnjim raspravama.

Ako se tjedne i mjesečne rasprave u filozofskim učilištima mogu nazvati redovitim, moglo bi se godišnje, svečane imenovati izvanrednim. U njima su sudjelovali »studentes absoluti«, nazočni su bili svi lektori učilišta, a rasprave su bile u javnoj prostoriji, redovito u crkvi.¹⁴¹

Godišnje rasprave održavale su se uvijek u kućama gdje su bila učilišta, pristup nije bio ograničen, a redovito su bili nazočni i predavači škola u mjestu i iz obližnjih učilišta.¹⁴² Sadržajno i unutarnjim rasporedom javna rasprava nije se razlikovala od tjedne i mjesečne, ali je tezarij bio opsežniji pa su obično najbolji slušači sudjelovali u tim javnim nastupima. Bile su te rasprave javne svečanosti kojima je predsjedao kakav moćnik i uglednik iz crkvenog ili društvenog izvota. Tezarij javnih rasprava radili su predavači prema svojim predavanjima, obično je bio tiskan s posvetom ugledniku koji je predsjedavao. Objelodanjeni tezarij morao je biti opskrbljen s dopuštenjem provincijala, u doba jozefinizma također i s dopuštenjem Kraljevskog vijeća što je obično bivalo posredništvom redodržavnika.¹⁴³

¹³⁸ AHPZ, *Liber encycl.*, 102.

¹³⁹ *Ondje*.

¹⁴⁰ Čini se, prema uredbama nekih redodržava da ni za ljetnih mjeseci nisu lektori i slušači bili oprošteni »scabella«. Usp. F. E. HOŠKO, nav. dj. 67.

¹⁴¹ *Chronologia*, I, 401 A; 475 A, AHPZ, *Monumenta*, 532, 3; *Liber encycl.*, 12 A.

¹⁴² Nije do sada zabilježen podatak o javnoj raspravi u Subotici ni u 18. stoljeću niti tijekom 19. stoljeća. Javne rasprave podunavskih hrvatskih predavača održane su u Baču, Somboru, Baji, a najviše u Budimu. Razlog što nije sačuvan spomen o javnoj raspravi u Subotici treba jamačno tražiti u iznimnom položaju samostana, bio je naime u sklopu ugarske Salvatorijanske redodržave.

¹⁴³ *Arhiv Hrvatske*, JU-4, br. 74/g. 1777, *Nadb. arhiv u Zagrebu*, *Intimata*, br. 1072/g. 1772. Odredba o potrebi dopuštenja Kralj. vijeća stupila je na snagu 1772. god.

Tjedne i mjesečne, a poglavito godišnje, javne i svečane rasprave bile su veoma značajne za rad učilišta, ali posebice za prodor znanstvenog rada izvan učilišta u javnost, preko i izvan zidova pojedinih samostana.

d) Tečaj filozofije trajao je dvije godine, kako je već spomenuto, unatoč odredbama redovničkih sambuktanskih ustanova (konstitucija) da traje tri godine.¹⁴⁴ Boljom opskrbljenošću s vrsnim predavačima filozofije ipak nije bilo povratka na trogodišnji tečaj.¹⁴⁵

Školska godina započinjala je u jesen, nakon blagdana Svih Svetih i trajala je do Badnjaka, slijedili su božićni blagdani i nije bilo obuke do 2. siječnja. Redovita je obuka bila zatim do Velike srijede kad su opet slijedili slobodni dani do ponedjeljka nakon Mladog Uskrsa (Bijele nedjelje),¹⁴⁶ a zatim se radilo u učilištu sve do Male Gospojinje (8. rujna). Ovakav raspored školske godine bio je manje-više u svim hrvatskim provincijama. Talijanski raspored školske godine bio je Klement iz Palerma utvrdio 1757, ali su u našim stranama nakon toga uredili provincijali da ljetni odmor traje od 14. rujna do 8. listopada.¹⁴⁷ Međutim, treba pripomenuti da četvrtkom nije bilo predavanja, osim kad je kakav blagdan bio u srijedu.¹⁴⁸

Raspored predavanja i satnica ovisili su od broja predavača u filozofskim učilištima. U 17. stoljeću (1662) dva predavača su se izmjenjivala: svaki je predavao jednoga tjedna prije podne, a drugoga poslije podne, zatim su utvrđeni drukčiji rasporedi, a predavanja su započinjala u 8 sati, završavala u 10, poslije podne bio je od 13 do 14 »scabellum« i predavanje od 15 do 16 sati. Međutim, tijekom vremena mijenjala se satnica i raspored prema stupnju učilišta, broju predavača i slušača; često ni za provincijalata istoga poglavara nije vrijedio isti raspored.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Usp. *Constitutiones et statuta generalia Sambucana*, 91, 14; *Chronologia*, III/1, 13 A, 334 A.

¹⁴⁵ *Ista djela*.

¹⁴⁶ U Velikom tjednu slušači-klerici bili su zauzeti oko bogoslužja i pjevanja pa nisu mogli stići obavljati svoje studentske dužnosti.

¹⁴⁷ O razlozima drukčijem rasporedu školske godine i ljetnog odmora u našim krajevima, usp. J. JELENIĆ, *Spomenici kulturnog rada*, 20. (Pripomenuti treba da je 14. srpnja spomen dan sv. Bonaventure, a 8. listopada dan smrti Ivana Duns Scotia).

¹⁴⁸ Tijekom školske godine prekidao se rad za osam dana kad su lektori i slušači obavljali duh. vježbe. To je bilo utvrđeno u ustanovama i statutima Bosne Srebreničke, a zatim provincije Kapistranske, kao i u sličnim uredbama ostalih provincija u našim stranama.

¹⁴⁹ AHPZ, *Monumenta*, 649, 3, 5; 102, 110. Usp. F. E. HOŠKO, nav. dj. 69.

X

Prikaz rada filozofskih učilišta u Podunavlju uključuje redovničko-crkveno i državno školsko zakonodavstvo, način rada u tim učilištima (predavanja, ponavljanja i javne rasprave) te trajnije školovanje (školska godina, raspored predavanja i satnica). Čini se rad tih naših učilišta ozbiljnom pripremom mladih ljudi za budući poziv, a zahtjevi koji su se tražili od slušača i predavača, način i zauzetost oko školovanja, mar i gorljivost, a posebice stega upućuju na zaključak da se radilo o učilištima u kojima je filozofija jamčila sigurnost u znanstvenim pitanjima vremena, društva i čovjeka.

5. PREDAVAČI U NAŠIM UČILIŠTIMA

Prema već spomenutim uredbama vrhovnog poglavara Reda (13. listopada 1600) i pape Klementa VIII (26. lipnja 1603) trebalo je otvoriti i urediti učilišta u kojima su budući dušobrižnici morali stjecati potrebnu naobrazbu. Bilo je utvrđeno koliko predavača (lektora) mora biti u pojedinom učilištu, a Bosna Srebrena je na svom golemom području djelovala u iznimnim uvjetima pa je bilo teškoća sa školovanjem mladića, a također i s predavačima. Postupno su se prilike izmijenile, poglavito nakon odlaska Turaka, pa je upraviteljstvo redodržave moglo u svojim filozofskim učilištima (i drugim) obavljati izbor predavača prema zahtjevima svoga redovničkoga školskog zakonodavstva. Izbor predavača bio je uvjetovan uspješno položenim ispitom.

a) Samobukanskim konstitucijama¹⁵⁰ bio je utvrđen način ispita za predavača (lektora, profesora) filozofije. Poglavar je provincije najprije proglasio natječaj. Na natječajni ispit mogli su se prijaviti svi koji su uspješno završili studij filozofije i teologije i imali su svjedočanstvo o ispravnom redovničkom ponašanju. Natječajni ispit obavljao se pred ispitnim povjerenstvom (commissio) kojemu je redovito predsjedao provincijal, a ostali članovi (suci) bili su provincijalni savjetnici (definitores), bivši provincijali i dva najstarija lektora jubilata. Svaki je ispitanik dobivao tri pitanja: jedno iz Porfirijevih *Probabilia*, drugo iz Aristotelove *Metafizike*, a treće iz Aristotelove *Fizike*. Svaki se ispitanik odlučivao za jedno od ta tri pitanja. Nakon odluke o pitanju imao je ispitanik 24 sata vremena za pripravu, a tada je pred ispitnim vijećem bio dužan protumačiti određeni tekst, izložiti protivna mišljenja i razložito dokazati svoje. To je ispi-

¹⁵⁰ *Constitutiones general. Sambucanae*, gl. 5, čl. 5. (Sambukanske konstitucije nazvane po generalu Reda Mihovilu *Bongiorno a Sambuca*).

tanik trebao učiniti za sat vremena, a nakon toga dvojica drugih ispitanika iznosili su prigovore prvome. Zatim je ispitno povjerenstvo trajnim glasanjem utvrđivalo ocjenu (bodove) i javno proglašavalo uspjeh.¹⁵¹

Natječajnom ispitu morali su pristupiti svi koji su željeli biti predavači visokih učilišta. Ipak, vrhovnik reda (general) mogao je osloboditi od natječajnog ispita bogoslovijske one kandidate koji su uspješno predavali *filozofiju* na središnjem učilištu franjevačkog reda u Rimu, u samostanu Aracoeli. Uvjet je, dakle, bio uspješno predavanje filozofskih kolegija.

Ispitno povjerenstvo u svojoj redodržavi imenovao je provincijal koji mu je također po svojoj službi predsjedavao (mogao je imati zamjenika). Povjerenstvo su mogli sačinjavati lektori jubilatni, generalni lektori (ako su u upravnom vijeću provincije) i bivši provincijali ako su bili i profesori. Međutim, ako spomenutih nedostaje za ispitno povjerenstvo, mogu mu biti pribrojani djelatni (aktivni) profesori generalnih učilišta. Pripomenuti treba, da su prije početka rada svi članovi ispitnog vijeća trebali položiti prisegu o prosudbi i odluci po savjesti.¹⁵²

Također treba pripomenuti, da su dekani filozofskih učilišta tijekom 18. stoljeća redovito bili članovi ispitnog povjerenstva za predavače filozofije, ponekad i predsjednici povjerenstva. Načelno su mogli proglasiti ispitne natječaje samo provincijali ili njihovi zamjenici, a za kanonskog pohoda (*visitatio canonica*) također i pohoditelj (*visitator*).

b) Za područje Podunavlja značajni su natječaji koje su proglasili provincijali Filip *Penić*,¹⁵³ Maksimilijan *Leisner*,¹⁵⁴ Josip *Blagoje*,¹⁵⁵ Jakov *Spatzierer*,¹⁵⁶ Ivan *Velikanović*,¹⁵⁷ *Ladislav Spaić*,¹⁵⁸ Blaž *Tadijanović*,¹⁵⁹ provincijalni vikar Jeronim *Lipovčić*¹⁶⁰ i drugi. Budući da je diobom Bosne Srebrene ustanovljena

¹⁵¹ Usp. F. E. HOŠKO, *Dvije osječke škole (...)*, 161.

¹⁵² *Capitulum generale Romae 1723*, Romae 1730, 49—51. C. M. PERUSINI, *Chronologiae hist.-legalis (...)* tom. III, Romae 1752, I, 525.

¹⁵³ Filip PENIĆ (Philippus Penić a Valkovarino, Decreto Pontificis electus et nominatus) oni provincijal Kapistranske provincije od 1757—1760. Usp. *Brevis memoria (...)*, 41.

¹⁵⁴ Maksimilijan LEISNER, poglavar Kapistranske redodržave od 1760—1764. (Redosljed provincijala, usp. *Brevis memoria (...)*, 41)

¹⁵⁵ Josip BLAGOJE, upravljao Kapistranskom provincijom od 1764. do svoje smrti 1766.

¹⁵⁶ Jakov SPATZIERER, upravljao provincijom 1768—1771.

¹⁵⁷ Ivan VELIKANOVIĆ, na čelu provincije od 1771—1774.

¹⁵⁸ *Ladislav* SPAIĆ, dva puta bio poglavar provincije: 1774—1777. i vikar provincije 1793—1794.

¹⁵⁹ Blaž TADIJANOVIĆ, upravljao Kapistranskom provincijom od 1777. do 1780.

1757. god. redodržava sv. Ivana Kapistranskog u nju su bili uključeni samostani u kojima su bila filozofska učilišta pod vodstvom hrvatskih franjevac. To upućuje na kraći pregled desetak proglašenih natječaja za predavače filozofije u razdoblju koje je bilo najbogatije našim predavačima i piscima.

Za provincijalata Filipa Penića bilo je za 1. svibnja 1758. sazvano povjerenstvo za natječajni ispit u Našicama;¹⁶¹ međutim, počeo je ispit 21. svibnja, trajao je osam dana. Pristupilo je šest kandidata, ali nije uspio nijedan.¹⁶² Iste godine u lipnju (16. lipnja 1758) opet je bio natječaj za predavača filozofije u Velikoj. Predsjedao je povjerenstvu Filip Radić a članovi su bili Ivan Lukić, J. Lipovčić, A. Papušlić, Andrija Stojčević i Ivan Velikanović.¹⁶³ Isti je sastav bio i kad je slijedeće godine (23. svibnja 1759) provincijal F. Penić proglasio natječaj za predavače filozofije.¹⁶⁴

Maksimilijan Leisner sazvaio je kao provincijal filozofski natječaj 6. lipnja 1761. a predsjedništvo ispitnog povjerenstva povjerio je Antunu Papušliću,¹⁶⁵ dekanu osječkih visokih škola.¹⁶⁶ Međutim, natječaj za generalnog lektora bogoslovije u Osijeku počeo je u Baji 12. travnja 1761. a mogli su mu pristupiti oni koji su završili trogodište predavanja filozofije.¹⁶⁷

Za poglavarstva Josipa Blagoja upućen je 5. rujna 1764. poziv na filozofski natječaj,¹⁶⁸ a zatim je za 19. studenog 1764. sazvan natječaj za lektore bogoslovije u Petrovaradinu.¹⁶⁹ Slijedeće godine (28. srpnja) opet je bio natječaj u istome mjestu za predavače bogoslovija.¹⁷⁰

Jakov Spatzierer sazvaio je natječaj najprije 17. studenog 1768.¹⁷¹ a zatim je proglasio drugi 16. svibnja 1769. i održani su

¹⁶⁰ Jeronim LIPOVČIĆ, bio je vikar provincije nakon što je umro Josip Blagoje 1766. Kad je uskoro umro i J. Lipovčić, god. 1767. za vikara je bio izabran Benedikt ZEBIĆ.

¹⁶¹ Arhiv franjevačkog samostana u Požegi (AFsP), *Liber encycl. Posegae*, ad ann.

¹⁶² Arhiv franjevačkog samostana u Našicama (AFsN), *Protoc. conv. Nassicis*, 11.

¹⁶³ *Ondje*.

¹⁶⁴ Arhiv franjevačkog samostana u Budimu (AFsB), XII-3/89, ad ann. (Ispit je bio u Velikoj).

¹⁶⁵ Antun PAPUŠLIĆ, (Lipik, oko 1710 — Cernik, 2. studenog 1766). Predavao je filozofiju, ali ne zna se mjesto. Usp. A. PAPUSLYCH, *Sacer mons Alverniae*, Essekini 1746., 3/4.

¹⁶⁶ AFsB, XII-3/89, ad annum.

¹⁶⁷ *Isto djelo*. Usp. F. E. HOŠKO, *Dvije osječke škole*, 151.

¹⁶⁸ Arhiv franjevačkog samostana u Osijeku (AFsO), V-x-1-4, ad annum.

¹⁶⁹ AFsB, XII-3/89, ad annum. Tada se uspješno natjecao Tadija BOŠNJAKOVIĆ.

¹⁷⁰ *Isto djelo*, *ondje (Protoc. conv. Budae)*.

¹⁷¹ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 340.

ispiti u Našicama 13. lipnja 1769. Među natjecateljima položili su tada ispite Lovro *Bračuljević*, mlađi i Jeronim *Jakočević*.¹⁷²

Ispitnom povjerenstvu za profesore filozofije održanom u Somboru 13. srpnja 1772. predsjedao je Ivan Velikanović,¹⁷³ a članovi su bili Emerik *Pavić*, Ladislav *Spaić*, Lovro *Bračuljević* Josip *Pavišević*, Ladislav *Jezik* i Kristofer *Triebkorn*.¹⁷⁴

Za svoga poglavarstva Ladislav *Spaić* održao je od 31. srpnja do 8. kolovoza 1776. ispit za buduće predavače filozofije u Našicama. U ispitnom povjerenstvu među ostalim bili su E. *Pavić* i L. *Jezik*.¹⁷⁵

Ispitnom povjerenstvu za predavače bogoslovije 7. rujna 1778. predsjedao je Blaž *Tadijanović*. Članovi su bili I. *Velikanović*, L. *Spaić*, T. *Bošnjaković*, J. *Pavišević* i drugi. Budući da su završili trogodišnja predavanja iz filozofije pristupili su i položili ispit među ostalima Filip *Matković*, Antun *Pereczky* i Marijan *Lanosović*.¹⁷⁶

U službi provincijalnog vikara Jerolim *Lipovčić* predsjedao je povjerenstvu 10. listopada 1766. za buduće predavače filozofije, a članovi su bili A. *Papušić*, Ivan *Lukić* i drugi. Između ostalih natjecatelja tada je postao predavač filozofije Mijo *Pitinčević* (najprije u Budimu, zatim u Osljeku).¹⁷⁷

Kao izaslanik provincijala J. *Spatzierera* predsjedao je *Hijacint Campion* natječaju za predavače filozofije u Mohaču 13. srpnja 1768. Među članovima povjerenstva bio je Ivan *Velikanović*.¹⁷⁸

U službi generalnog pohoditelja Kapistranske provincije *Modesto Dominković* proglasilo je i sazvao natječajno povjerenstvo za predavače filozofije i bogoslovije od 28. rujna do 3. listopada 1763. Pohoditelj je predsjedao, a članovi su bili: provincijal M. *Leisner*, E. *Pavić*, J. *Matošević*, H. *Campion* i drugi. Među natjecateljima bila su četiri za predavače filozofije i deset za bogosloviju.¹⁷⁹

Treba pripomenuti da su članovi povjerenstva svoje ocjene (bodove) bilježili u dva primjerka od kojih je jedan kao službe-

¹⁷² AFsB, XII-3/89, ad ann., *Tabula* 1773.

¹⁷³ *Ljetopis franjevačkog samostana u Somboru*, ad annum.

¹⁷⁴ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 372.

¹⁷⁵ AFsN, *Protoc. conv. Nassicis*, 44. AFsB, *Protoc. conv. Budae*, XII-3/36 ad ann.

¹⁷⁶ Arhiv franjevačkog samostana u Brodu (AFsBr), *Protoc. conv. Brod*, II, 8

¹⁷⁷ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 317. AFsP, *Liber encycl. conv. Possegae*, ad annum.

¹⁷⁸ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 334.

¹⁷⁹ AfsO, *Diarium conv. Essekini*, 34—35.

na isprava (documentum) upućen u Rim vrhovnom poglavaru, a drugi pak pokrajinskom provincijalu.¹⁸⁰ Uspjeh se priopćavao natjecateljima, a zatim je redodržavnik priopćavao cijeloj provinciji. Ako je bilo potrebno morao je provincijal izvjestiti generala reda i preporučiti mu natjecatelja koji je imao najbolji uspjeh na ispitu, a do tada nije imao niti bio zauzeo katedru.¹⁸¹

Značajan je zahtjev (1. ožujka 1762) kanonskog pohoditelja biskupa Nikole Gjiwoje, da je svaki natjecatelj, pripadnik Kapistranske provincije morao položiti natječajne ispite pred povjerenstvom u vlastitoj redodržavi, a nikako izvan nje.¹⁸² On je također tražio da među članovima povjerenstva moraju biti barem dva lektora jubilatea,¹⁸³ a vrijednost ispita trebala je trajati dvije godine, ako natjecatelj ne dobije prije učiteljsku stolicu.¹⁸⁴

c) Popis predavača filozofije u našim učilištima u Podunavlju još uvijek je manjkav. U svojoj raspravi o djelovanju hrvatskih franjevacu u Budimu tijekom 18. stoljeća istaknuo je F. E. Hoško, da »danas nisu poznati svi profesori franjevačke visoke filozofske škole u Budimu. Prvi poznati profesor te škole je Augustin Pjanić koji je predavao 1708. u Budimu (...). Ipak je sigurno da je ta škola djelovala bez prekida od 1699. do 1708. (...). Ni poslije Augustina Pjanića ne može se kroz daljih deset godina pratiti slijed profesora te visoke škole.«¹⁸⁵

Pokušaj oko sastavljanja potpunijeg popisa predavača ometa dijelom još neistražena građa, nedostatni spisi ukinutih i zatvorenih samostana kao i manjkavosti pojedinih mjesnih arhiva i ljetopisa.

U popisu predavača filozofije u ovom radu primijenjena su načela: pouzdani osobni podaci predavača i zajamčena služba na kojem od podunavskih filozofskih učilišta; poglavito je učinjen napor da se ne zanemari lektor koji je svojim rođenjem bio podunavski Hrvat. Uključeni su također predavači koji su stekli naziv lektora jubilatea premda nema podataka gdje su predavali filozofiju (primjerice Mihovil Radnić) kao i predavači koji se spominju kao djelatnici u Podunavlju bez pouzdanog podatka o mjestu gdje su predavali u onim stranama (primjerice Kajo Adžić). Među predavačima u subotičkom učilištu spomenut je samo Jese *Kujundžić*, koji je ondje djelovao krajem 19. stoljeća;

¹⁸⁰ AfsB, XII-3/32, ad annum 1762.

¹⁸¹ *Ondje*, XII-3/36, ad annum 1771.

¹⁸² *Ondje*, XII-3/32 ad annum.

¹⁸³ *Isto*, ondje.

¹⁸⁴ *Ondje*, ad annum 1762.

¹⁸⁵ F. E. HOŠKO, *Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevacu tijekom 18. stoljeća u Budimu, Nova et vetera*, XXVIII (1978) svez. 1—2, 117, bilj. 17.

ondje naime nije zabilježen koji drugi predavač hrvatskog podrijetla.¹⁸⁶

U popisu sačuvan je abecedni slijed prezimena, zatim osobno ime, te podaci mjesta, dana mjeseca i godine rođenja, također i mjesto, dan, mjesec i godina smrti.

Adžić (Agjić), Kajo (Pleternica, 19. siječnja 1805 — Slav. Požega, 2. prosinca 1892)¹⁸⁷

Bošnjaković, Tadija (Budim/Tukulj, 19. ožujka 1726 — Baja, 26. listopada 1787)¹⁸⁸

Bračuljević, Lovro, Budimac (Budim, 1685 — Budim, 21. studenog 1737)¹⁸⁹

Bračuljević, Lovro, mlađi (Budim, poč. četvrtog desetljeća 18. st. — nepoznato)¹⁹⁰

Čevapović, Grgur (Bertelovci, 23. travnja 1786 — Budim, 21. travnja 1830)¹⁹¹

Čilić, Luka (Baja, 1707 — Baja, 21. travnja 1771)¹⁹²

Čordašić, Bartol (Osijek, 21. svibnja 1756 — Novi Sad, 17. listopada 1788)¹⁹³

¹⁸⁶ Pripomenuti treba, da se ovdje radi o *predavačima filozofije* koji su doista predavali u Podunavlju, pa nisu zato spomenuti predavači bogosloviije koji su djelovali na bogoslovskim učilištima.

¹⁸⁷ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 48, *Acta Ordinis Minorum*, XI, 1892, 235, Rastislav DRLJIĆ, *Korespondencija A. T. Brić — o. Kajo Adžić, Franj. vjesnik*, 47 (1940), br. 12, 384—400, Jerko FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskog lektionara*, Zagreb, 1975, 351—355. i dr. Kajo Adžić uključen je u popis, jer je između ostalih dužnosti bio *upravitelj fil. učilišta* u Vukovaru.

¹⁸⁸ AFsB, *Catalogus religiosorum* 1769, E. PAVIĆ, *Ramus viridantis olivae* (...), 73, 323, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 314, 309, 365, 383, 391, ISTO, *Tabula Pavissevich*, ad nomen.

¹⁸⁹ Alexius HORÁNYI, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, I. Beč, 1775, 344—345, AFsM, *Liber archivalis*, 78, 162, 167, 211, 219, 224, 233, 235, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 36, 37, A. SEKULIĆ, *Tri priloga* (...), 84—85, i drugi.

¹⁹⁰ Lovro BRAČULJEVIĆ, mlađi, bio je profesor filozofskog učilišta u Budimu od 1761—1764. Međutim, nisu zabilježeni pouzdani podaci o rođenju i smrti, jer je izlazio i ponovo se vraćao (1780) u Franjevački red. Neko je vrijeme djelovao kao biskupijski svećenik pod imenom Adam Lalić. O njemu, usp. F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrv. franjevaca u Budimu*, 166.

¹⁹¹ F. E. HOŠKO, *Grgur Čevapović. Franjo među Hrvatima*, Zagreb 1976, 214, Bernardin UNYI, *Sokácok-Bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*, Budapest, 1947, 192. *Brevis memoria prov. Capistranae*, 41, 44, 47, 50.

¹⁹² AFsB, *Catalogus religiosorum prov. Capistranae* 1769, ad nomen, AFsM, *Liber archivalis*, 249, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 64—66, 75, 78. 101, 116, E. PAVIĆ, *Ramus viridantis olivae* (...), 73, 310, AFsO, *Diarium conv. Essekini*, 11, 12, 32.

¹⁹³ AFsB, *Nomina fratrum*, ad nomen; ISTO, *Tabula provinciae 1775*, 17—81, 1782, ISTO, *Protoc. conv. Budae*, I, 452; II, 20.

- Evetović, Ante**, Miroljub (Bač. Aljmaš, 12. lipnja 1862 — Valpovo, 2. veljače 1921)¹⁹⁴
- Jakočević, Jeronim** (Budim, 23. travnja 1739 — Petrovaradin, 16. travnja 1790)¹⁹⁵
- Jakošić, Josip** — (Budim, 2. srpnja 1739 — Budim, 13. veljače 1804)¹⁹⁶
- Janković, Josip** (Vukovar, početkom 18. stoljeća — Rim, 25. ožujka 1757)¹⁹⁷
- Jurković, Bartol** (Budim, poč. 18. stoljeća — Budim/Taban, 25. svibnja 1739)¹⁹⁸
- Martinović, Ignjat Dominik** (Pešta, 20. srpnja 1755 — Pešta, 20. svibnja 1795)¹⁹⁹
- Matković, Filip** (Slav. Požega, 17. ožujka 1740 — Budim, 25. veljače 1789)²⁰⁰
- Karagić, Luka** (xxx, 1681 — Baja, 18. srpnja 1748)²⁰¹
- Kesić, Nikola** (Budim, 1709 — Taban/Budim, 10. lipnja 1739)²⁰²

¹⁹⁴ A. SEKULIĆ, *Književnost bačkih Hrvata*, 48—50, G. KIKIĆ, *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, Zagreb, 1971, 95. F. E. HOŠKO, *Evetović fra Ante — Miroljub, Franjo među Hrvatima*, Zagreb, 1976, 223, Evetović A. M. predavao je filozofiju u Dunaföldváru, pa je kao podunavski Hrvat uključen u popis predavača.

¹⁹⁵ AFsB, *Syllabus religiosorum*, ad nomen, AFsB, *Protoc. conv. Essekensis*, ad annum (1784). F. E. HOŠKO, Djelovanje hrvatskih franjevaca u Budimu, 171—172.

¹⁹⁶ G. CSEPAVOVIČ, *Synoptico memorialis cathalogus*, 266, 279, 282, 306, 312—318, 321, 327. *Brevis memoria prov. Capistranae*, 41.

¹⁹⁷ Arhiv franjevačkih samostana u Vukovaru (AFsV), *Protoc. conv. Vukovarensis*, 88, 92, AFsB, *Protoc. conv. Budaë*, I, 74, 124, AFsP, *Necrologium conv. Possegae*, ad diem — J. JELENIĆ, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, 131—132, F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrv. franjevaca u Budimu*, 145—147.

¹⁹⁸ AFsM, *Liber archivalis*, 249, AFsB, *Protoc. conv. Budaë*, I., 53, AHPZ, *Protoc. sive archivium conventus Petrovaradini*, II, 135, F. E. HOŠKO, nav. dj. 134.

¹⁹⁹ AFsB, *Protoc. conv. Budaë*, II, 18, 27, 8, J. ŠIDAK, *Martinović Ignjat (von Martinovics)*, *Enciklopedija Jugoslavije*, VI, Zagreb, 1965, 30—31, AFsB, *Acta capitulorum*, II, ad annum. — ISTO, *Tabula provinciae 1780*, AFsBr, *Protoc. conv. Brod*, I, 165, Arhiv franjevačkog samostana u Baču (AFsBač), *Protoc. conv. Bač*, I, 37: ad diem (20. svibnja 1795).

²⁰⁰ AFsB, *Protoc. conv. Budaë*, I, 294—303, 342, 348, — ISTO, *Tabula Pavissevich 1785—1788*, AFsBr, *Protoc. conv. Brod*, I, 109, 113, 114, 2 AFsN, *Protoc. conv. Nassicis*, 39, 69.

²⁰¹ AFsM, *Liber archivalis*, 80, Arhiv provincije presv. Otkupitelja, Split, *Spisi*, br. 2, fol. 54; br. 1, fol. 26, F. KAIZER, *Catalogus superiorium* (...), 4, 6, F. E. HOŠKO, *Dvije osječke visoke škole*, 168, A. SEKULIĆ, *Književnost bačkih Hrvata*, 22, 42, *Brevis memoria prov. Capistranae*, 40, 49. E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 55, 56, 65.

²⁰² AFsB, *Protoc. conv. Budaë*, I, 14, 30, 57, 58, 59, E. PAVIĆ, *Ramus viridantis olivae* (...), 59, 68, D. PROHASKA, *Budimski lekcionari 18. vijeka* (...), *Zbornik u slavu V. Jagića*, Zagreb, 1908, 562—566, J. FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Zagreb 1975, 240—243, A. SEKULIĆ, *Književnost bačkih Hrvata*, 55, 58, 319.

- Kujundžić*, Jese (Subotica, 23. listopada 1848 — Subotica, 17. trav 1903)²⁰³
- Lipovac*, Petar (Baja, početkom 18. stoljeća — Baja, 8. kolovoza 1761)²⁰⁴
- Lipovčić*, Jeronim (Požega, 28. listopada 1716 — Požega, 30. lipnja 1766)²⁰⁵
- Lukić*, Ivan (Skomnica, oko 1698 — Bač, 27. siječnja 1770)²⁰⁶
- Pavić*, Emerik (Budim, 5. siječnja 1716 — Budim, 15. travnja 1780)²⁰⁷
- Perecki* (Pereczky), Antun (Budim, 26. ožujka 1748 — Budim, 15. prosinca 1792)²⁰⁸
- Peštaljić*, Grgur (Baškut/Vaskút, 27. lipnja 1755 — Baja, 1. veljače 1809)²⁰⁹
- Pitinčević*, Mijo (Đakovo, 20. prosinca 1740 — Đakovo, 28. veljače 1794)²¹⁰
- Pjanić*, Augustin (Slav. Brod, sedamdesetih godina 17. stoljeća — Baja, 7. veljače 1721)²¹¹
- Pjanić*, Bernardin (Slav. Brod, krajem 17. stoljeća — Budim, 21. travnja 1730)²¹²

²⁰³ Usp. (xxx), Jese Kujundžić, *Subotička Danica* za 1934, 66, Arhiv franjevačkog samostana u Subotici (AFsSub), *Hist. conv. M. Theresiop.*, ad ann. A. SEKULIĆ *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, 95.

²⁰⁴ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 45, 59, 74, 88, 89, 91, AFsM, *Liber archivalis*, 205, E. PAVIĆ, *Ramus viridantis olivae*, 68, J. SPATZIERER, *Series conventuum Bosnae Argentinae*, 1741—1745.

²⁰⁵ AFsM, *Liber archivalis*, 225, 228, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 322, 95, 155, 171, 204, 215, 227, 226, 229, 314, AFsP, *Protoc. conv. Possegae*, 788, F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrvatskih franjevaca u Budimu*, 153—154.

²⁰⁶ AFsM, *Liber archivalis*, 233, 224, 143, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 56, 126, AFsV, *Necrologium conv. Vukovar*, ad diem (27. siječnja 1778.) AHPZ, *Protoc. conventus Petrovaradini*, II, 132, J. JELENIĆ, *Spomenici kulturnog rada (...)* 27, A. SEKULIĆ, *Drevni Bač*, 53, 64.

²⁰⁷ Najpotpunija i najpouzdanija biobibliografija Emerika Mirka PAVIĆA objelodanjena je u reprint izdanju njegova djela *Flos medicinae — Cvit likarije*, Split 1980, 17—22 (izradio Franjo Emanuel HOŠKO).

²⁰⁸ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 365, 374, 377—379, 384, Isto, *Classificatio lectoribus et studentibus 1775*, Isto, *Tabula Provinciae 1779—1782*, AFsBr, *Protoc. conv. Brod*, II, 8.

²⁰⁹ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 47, 51, AFsB, *Tabula Provinciae 1781, 1782*, F. KAIZER, *Catalogus superiorum (...)*, 5, A. SEKULIĆ, *Književnost bačkih Hrvata*, 42, G. CSEPAVOVICH, *Synoptico-memorialis catalogus (...)* Provinciae s. Ioannis a Capistrano, 302.

²¹⁰ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 317, 318, 326; *Syllabus religiosorum*, ad nomen, F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrv. franjevaca u Budimu*, 172—173.

²¹¹ AFsM, *Liber archivalis*, 36, 38, 66, 82, 117, 118, 264, F. E. HOŠKO, nav. dj. 122.

²¹² AFsM, *Liber archivalis*, 196, 198, 205, 211, 218, F. E. HOŠKO, nav. dj. 132—133.

- Radić, Filip xxx, poč. 18. stoljeća — Našice, 17. travnja 1766)²¹³
 Radnić, Mihovil (Kaloča, 1636 — Budim, 26. rujna 1707)²¹⁴
 Spaić, Ladislav (Nadalj, 2. studenog 1725 — Budim, 5. lipnja 1799)²¹⁵
 Stojčević, Andrija (Radovanci, oko 1725 — Osijek, 19. travnja 1764)²¹⁶
 Sekulić, Dominik (Požega, poč. 18. stoljeća — Osijek, 10. ožujka 1753)²¹⁷
 Šišljaković, Mijo (Gradiška, poč. 18. stoljeća — Gradiška, 8. kolovoza 1753)²¹⁸
 Tadić, Ivan (Jarčin/Ercsin, 19. listopada 1745 — Radna 19. studenog 1800)²¹⁹
 Vilov, Stjepan (Budim, krajem 18. stoljeća — Budim, 5. studenog 1747)²²⁰
 Zomborlić, Ambroz (Vukovar, poč. 18. stoljeća — Petrovaradin, 9. travnja 1769)²²¹

²¹³ AFsM, *Liber archivalis*, 114, 221, 233, AFsO, *Liber in quo omnia notatur* (...), 6, 7, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 226, M. MALBAŠA, *Mihajlo Summa u Osijeku, Osječki zbornik*, V, Osijek 1956, 151—158.

²¹⁴ AFsM, *Liber archivalis*, 19, 23, 34, D. MANDIĆ *Franjevačka Bosna*, 205, E. PAVIĆ, *Ramus viridantis olivae* (...), 170—174, E. FERMENDŽIN, *Chronicon* (...), 45, 53, J. JELENIĆ, *Necrologium Bosnae Argentinae*, Sarajevo, 1919, 18, Krešimir BUNIĆ, (*Ivan Kujundžić*), *Mihajlo Radnić*, Subotica 1945, 1—25, R. BOGIŠIĆ, *Suvremenost i tradicija u književnom postupku bosanskih franjevaca, Godišnjak instituta za izučavanje jug. književnosti u Sarajevu*, knj. II, Sarajevo, 1973, 58—61, F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrv. franjevaca tijekom 18. st. u Budimu*, 119—122, A. SEKULIĆ, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb 1970, 21—27.

²¹⁵ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 41, 48, AFsB, *Syllabus religiosorum*, ad nomen. AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 341, 342, 347, 348, 351, 355, 370, 374, 385, 388, 399, Gašpar BUJAS, *Makarski ljetopis od 1773. do 1794. Starine JAZU*, br. 47, Zagreb, 1957, 279—362, A. SEKULIĆ, *Drevni Bač*, 65 i dr.

²¹⁶ AFsB; J. SPATZIERER, *Series conv. provinciae Bosnae Argentinae* 1741—1745, AFsB, *Protoc. conventus Budae*, I, 133, 134, 220, AFsO, *Diarium conv. Essekini*, 22, 29, Arhiv franj. samostana u Iloku (AFsI), *Liber comentarius Illokinum pertinens*, 39, 41.

²¹⁷ AFsB; J. SPATZIERER, *Series conventum Bosnae Argentinae* 1741—1745, AFsV, *Necrologium conventus Vukovar*, ad diem (10. ožujka 1753).

²¹⁸ AFsB; J. SPATZIERER, *Series conventum Bosnae Argentinae* 1741—1745, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 93, AFsP, *Necrologium conv. Possegae*, ad diem (8. kolovoza 1753).

²¹⁹ AFsB, *Protoc. conventus Budae*, I, 424, 445; ISTO, *Tabula Provinciae* 1780; ISTO, *Syllabus religiosorum*, ad nomen.

²²⁰ AFsM, *Liber archivalis*, 78, 119, 167, AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 7, 47, 48, 59, 81, 85, 96, E. PAVIĆ, *Ramus viridantis olivae* (...), 69, 70, A. SEKULIĆ, *Tri priloga hrvatskoj kulturnoj povijesti*, 86, F. E. HOŠKO, *Djelovanje hrvatskih franjevaca tijekom 18. st. u Budimu*, 137—139.

²²¹ AFsO, *Diarium conv. Essekini*, 27, 34, 35, AFsI, *Liber comentarius Illokinum pertinens*, 51.

Zomborlić, Emerik (Pečuh, u prvom desetljeću (?) 18. stoljeća -- Sombor, 24. travnja 1773)²²²

U popis predavača nije uključen Šimun *Mecić*,²²³ koji je bio vrijedan i zaslužan kulturni poslenik, koji se posebice zauzeo da Bosna Srebrena dobije visoko učilište fakultetskog stupnja (studium generale). Bio je predavač dogmatike u Budimu (1723—1729), ali nema podataka o njegovim predavanjima filozofskih kolegija. Ilija *Sova*²²⁴ bio je predavač (1753—1756) filozofije u Budimu, održao je tri javne rasprave (8. svibnja 1755. sudjelovali su svojim prigovorima Jerolim Lipovčić i E. Pavić), predavao je zatim moralno bogoslovlje (Ilok); međutim, više je pridonio svojim radom i poglavarstvom samostanskim zajednicama u Földvaru, Osijeku i Baču nego filozofskim djelima.²²⁵ Jamačno će postupna i potpunija istraživanja pomoći oko popisa svih predavača filozofskih kolegija na učilištima u Podunavlju.

Treba istaći da su akademski stupanj doktora filozofije stekli među spomenutim predavačima Bartol *Čordašić*, *Grgur Pešta- lić*²²⁶ i Dominik Ignjat *Martinović*.

6. ZNAČENJE RADA FILOZOFSKIH UČILIŠTA

Filozofska učilišta u Podunavlju radila su u veoma složenim društvenim prilikama nakon odlaska Turaka sve do kraja 19. stoljeća. Ipak dio njih završio je svoj rad početkom spomenutog stoljeća, kad su se odjeci francuske revolucije zamjećivali u pokrajinama Austrijskog Carstva, a poglavito kad se oko 1848. od negdašnje Ugarske oblikovala Mađarska s oznakama bojovnih raspoloženja prema narodima s kojima su živjeli u Podunavlju i prema njihovim kulturama.

²²² ABsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 92, 111, 121, 133, 135, 330, 331, AFsBr, *Protoc. conv. Brod*, I, 58, 62, AFsV, *Necrologium conv. Vukovar*, ad diem (24. travnja 1773).

²²³ Usp. A. SEKULIĆ, Šimun Mecić graditelj i čuvar jezika hrvatskoga. *Croatica christiana periodica*, I. (197), 1, 34—36, AFsM, *Liber archivalis*, 115, 154, 162, 167, E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae* (...), 61, F. KAIZER, *Catalogus* (...) *superiorum conventuum* (...), 6 i dr.

²²⁴ AFsB, *Protoc. conv. Budae*, I, 226, 228, ISTO, *Tabula provinciae Capistranae* 1761, 1773, AFsI, *Liber comentarius Illokinum pertinens*, 45, 47.

²²⁵ A. SEKULIĆ, *Drevni Bač*, 76. (Ilija Sova umro je u Baču 27. ožujka 1775).

²²⁶ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 50 (spominju se ondje još Petar Katančić, Tadija Stojanović, Grgur Čevapović, Augustin Šišuljak, Ernest, Benišić i drugi, koji nisu hrvatske narodnosti).

Najplodnije je bilo 18. stoljeće kad su učilišta u Baču, Baji, Budimu i Somboru bili zavodi u kojima su predavači skolastičke i skotističke filozofije svojim slušačima razlagali filozofsku građu u skladu sa svojim crkveno-redovničkim i državnim zakonodavstvom. U tim učilištima skupljali su se prokušani poznavatelji onodobne filozofije koji su svojim predavanjima i tumačenjima pridonosili općem razvitku filozofske misli u nas (E. Pavić, L. Spaić, I. Lukić, Stj. Vilov i dr.).

Ustrojstvo učilišta i rad u njima svojevrsan su pokazatelj odgojno-znanstvene usmjerenosti predavača i slušača. Stega, pomognuta redovničkim uredbama, pridonosila je izgradnji budućih javnih radnika koji su utkani u hrvatsku kulturnu povijest (M. Radnić, L. Bračuljević Budimac, N. Kesić, J. Jakošić, G. Čevapović, G. Peštalić, I. D. Martinović, A. M. Evetović i dr.).

Zanimljivo je pripomenuti, da je bačko-kaločki nadbiskup G. H. Patačić, poznat u oporbi prema franjevcima i hrvatskom žiteljstvu,²²⁷ nakon otvaranja sjemeništa za odgoj biskupijskog svećenstva u Kaloči, tražio za predavača filozofije Petra Lipovca.²²⁸

Za opću izobrazbu i promicanje filozofskih misli posebice su značajne bile rasprave, poglavito godišnje, javne i svečane. Takve su svojevrsne javne priredbe pružale javnosti uvid u rad učilišta, spremnost predavača i uspjeh slušača. Pristup takvim raspravama pružao je također uglednicima i izobraženijim građanima da slijede zbivanja na području filozofije.²²⁹

Budući da su predavači bili dužni objelodaniti tezarije sačuvane su brojne knjižice koje su sastavni dio našega kulturnog blaga (primjerice: E. Pavića, S. Vilova, J. Jakošića, B. Jurkovića, F. Matkovića, A. Pereckog, L. Spaića, A. Stojčevića i dr.).

Treba također zabilježiti, da su predavači bili brižno izabrani, prokušani ispitima pred natječajnim povjerenstvima, ljudi vješti latinskom, upućeni u filozofsku literaturu i spremni oblikovati svoje misli perom. Zato djelovanje visokih škola i učilišta u Podunavlju (najprije pripadnika Bosne Srebrene, a zatim redodržave Kapistranske) treba shvatiti kao osobito kulturno djelovanje u školskoj filozofskoj literaturi koje prelazi okvire redovničke zajednice i zidine samostana. Ta su učilišta bila doduše

²²⁷ Usp. S. KATONA, *Historia metrop. ecclesiae Colocensis*, I, 72—73

²²⁸ *Brevis memoria prov. Capistranae*, 45: »(...) ad expostulationem Archi-Episcopi Colocensis Gabrielis Patačić in Archi-Dioecetano seminario Colocensi ...«

²²⁹ Javne rasprave su redovito okupljale mjesne uglednike, crkvene dostojanstvenike, pravnike i časnike, srednjoškolce završnih razreda i klerike. Usp. A. SEKULIĆ, *Ulomci somborske povijesti do kraja 18. stoljeća*. Kačić, XIII. (1981).

prenosnici značajnih kulturnih tradicija, ali također i kulturna središta Podunavlja u kojima su djelovali naši kulturni poslenici i mislioci te svojim redovitim radom pridonosili odgoju mlađih naraštaja, svojih nasljednika.

Učilište u Kaloči u sklopu nadbiskupskog sjemeništa bilo je povjereno isusovcima a među njima od ustrojstva (1733) nije u toku 18. 19. i 20. stoljeća bilo predavača filozofije po narodnosti Hrvata. U Subotici je filozofsko učilište djelovalo u 18. i 19. stoljeću (1776—1777, 1861—1821; 1823—1824; 1826; 1833—1834; 1838—1839; 1876—1891)²³⁰ ali među predavačima nije poznato ime domaća čovjeka osim Jese Kujundžića. Međutim, oba (kaločko i subotičko) učilišta djelovala su u drugim uvjetima pa nema ni sačuvanih tragova koji bi im učvrstili mjesto u proučavanju ustrojstva i djelovanja u Podunavlju koja su bila pod upravom i vodstvom hrvatskih predavača. Konačno, u podunavlju su tijekom 18. st. redovito radila filozofska učilišta u Beču, Baji, Budimu i Somboru, a krajemu istoga stoljeća u Baji i Budimu, dok je u 19. stoljeću filozofsko učilište Kapistranske provincije na tom području bilo u Baji.

7. ZAKLJUČAK

U raspravi se željelo utvrditi i sačuvati spomen na filozofske školske zavode u Podunavlju koji su sastavni dio prosvjetnoga i kulturnog života podunavskih Hrvata. U omeđenom prostoru između Dunava i Tise, od Budima do Fruške gore, zabilježena su mjesta u kojima su bila filozofska učilišta: Bač, Baja, Budim, Kaloča, Petrovaradin, Sombor i Subotica. U kraćem prikazu spomenutih mjesta istaknuti su samo opći podaci, a zatim se raspravljalo o kućama filozofske izobrazbe ustrojenim prema redovničko-crkvenim uredbama i državnom zakonodavstvu (profesoriji, učilišta: visoka i generalna). Sadržaj rada filozofskih učilišta, nastavni raspored građe, dnevni raspored rada uvjeravaju promatrača da se radilo veoma savjesno, uz brižno razlaganje predavača i marljivost slušača pomognutu redovničkom stegom. Tjedne, mjesečne i godišnje, javne i svečane rasprave bile su potvrda zajedničkog rada slušača i predavača. Način rada bio je utvrđen uredbama (skolastička obradba, skotističko tumačenje), a prvotni trogodišnji tečaj filozofije sveden je na dvogodišnji.

Predavači filozofskih učilišta morali su polagati ispit prednatječajnim povjerenstvom kojemu je redovito predsjedao sazi-

²³⁰ AFs SUB, Protoc. conv. Maria Theresiopolitani, ad annos usq. A. Sekulić, *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, 78.

vač — provincijal, njegov zamjenik, ili gen. pohoditelj. Ispiti su bili ozbiljni, članovi povjerenstva pak ugledni predavači i poglavari. Izbor je potvrđivao vrhovni poglavar reda. U popisu predavača na filozofskim učilištima u Podunavlju zabilježena su značajna imena hrvatskoga kulturnog života (E. Pavić, L. Bračuljević, S. Vilov, J. Jakošić, L. Čilić, N. Kesić i dr.), ali jamačno će nova istraživanja pridonijeti potpunijem popisu naših mislilaca i pisaca u Podunavlju.

Filozofska učilišta na označenom području Podunavlja radila su nakon odlaska Turaka u složenim društvenim prilikama sve do kraja 18. stoljeća, a zatim su neka ukinuta (Sombor, Petrovaradin); druga su pak postupno gubila značenje koje su im do tada davali predavači i predvoditelji kulturnog života. Baja je sačuvala svoje učilište tijekom 19. stoljeća u kojem su predavači bili pripadnici Kapistranske provincije.

Rasprava o filozofskim učilištima samo je prilog opstojnosti i kontinuitetu općehrvatske kulturne i stvaralačke djelatnosti u Podunavlju.

LITERATURA

- ANTUNOVIĆ, Ivan, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*, Beč 1882.
- BALIĆ, Karlo, *Sredovječna univerza, Nova revija*, 17, Makarska 1938.
- BALIĆ, Karlo, *Sv. Toma i drugi naučitelji*, Zagreb 1938.
- BERTINATO, P., D., *De religiosa iuventutis institutione in Ordine Fratrum Minorum*, Roma 1954.
- BREVIS MEMORIA *Provinciae Capistranae ab erectione sui de Provincia Bosnae Argentinae anno 1757. die 16. Augusti solenniter promulgati* (...), Budaë 1857.
- BRLEK, Mijo, *De evolutione iuridica studiorum in Ordine Minorum*, Dubrovnik 1941.
- BUKINAC, S., B., *De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII*, Zagreb 1940.
- CONSTITUTIONES ET STATUTI *generalia Cismontanae familiae Ordinis Sancti Francisci de Observantia, ex decretis capituli generalis Romani Ann. 1639. et Toletani Ann. 1658 compilata et per S. Congregationem super negotiis Episcoporum et Regularium revisa et approbata (et a) reverendissimo P. MICHAELE a SAMBUCA, totius Ordinis s. Francisci Ministro Generali (edita)*, Romae 1663.

- CSEVAPOVICH, G., *Synoptico-memorialis catalogus observatis Minorum provinciae s. Ioannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae*, Budae 1823.
- CSEVAPOVICH, G., *Resensio observantis Minorum Provinciae s. Ioannis a Capistrano*, Budae 1830.
- ČELEBI, Evlija, *Putopis*, Sarajevo 1979.
- ENCHIRIDION *de Statibus Perfectionibus, documenta Ecclesiae sodalibus institudendis*, I, Romae 1949.
- FABSICH, Ch., *Enchiridion sive manuale franciscanum complectens declarationes Summorum Pontificum (...); Compendium commentaria (...)*, Zagrabiae 1768.
- FANCEV, Franjo, *Građa za povijest isusovačkog kolegija. Starine JAZU, XXXVII, Zagreb 1934, XXVIII, Zagreb 1935.*
- FERMENDŽIN, E., *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici, Starine JAZU, XXII, Zagreb 1890.*
- FERMENDŽIN, E., *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752, Monum. Slavorum Merid., XXIII, Zagrabiae 1892.*
- HOŠKO, F., E., *Škole hrvatske franjevačke provincije sv. Ladislava (1613—1783); Prilog povijesti hrvatske teologije i filozofije 17. i 18. stoljeća, Zagreb 1968.*
- HOŠKO, F., E., *Franjevačka obnova u sjevernom dijelu Banske Hrvatske sredinom 17. stoljeća, Kačić, IV, (1971), 83—103.*
- HOŠKO, F., E., *Organizacija filozofske i teološke nastave na visokim školama provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentske obnove, Kačić VI, (1974), 53—70.*
- HOŠKO, F., E., *Odgoj franjevaca provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentske obnove, Dobri Pastir, Sarajevo 1976, 191—226.*
- HOŠKO, F., E., *Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću, Kačić, VIII, (1976), 135—191; X. (1978), 127—173.*
- HOŠKO, F., E., *Franjevačka visoka filozofska škola u Slav. Brodu, Nova et vetera, XXVII, svez. 2. Sarajevo 1977, 69—98.*
- HOŠKO, F., E., *Franjevačko visoko učilište u Požegi, Nova et vetera, XXVII, svez. 1, Sarajevo 1977, 87—111.*
- HOŠKO, F., E., *Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu, Nova et vetera, XXVIII, svez. 1—2, Sarajevo 1978., 113—179.*
- JAKOŠIĆ, Josip, *Scriptores Interamniae vel Pannoniae Saviae, nunc Slavoniae dictae, (1975). Građa za povijest književnosti hrvatske JAZU, knj. 2, Zagreb 1899.*
- JEDIN, H., *L'importanza del Decreto Tridentino sui Seminari nella vita della Chiesa, Seminarium, 15/1963.*
- JELENIĆ, J., *Profesoriji provincije Bosne Srebreničke, Franjevački vjesnik, god. 1927.*
- JELENIĆ, J., *Latinske škole Bosne Srebrenjačke, Godišnjak Sveučilišta 1924/25 — 1928/29.*
- JELENIĆ, J., *Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca, Starine JAZU, XXXVI, Zagreb 1916.*

- KAIZER, F., *Cathalogus reverendorum et admodum reverendorum patrum superiorum conventuum Ordinis Minorum Provinciae s. Ioannis a Capistrano*, Budapestini 1898.
- KORABINSKY, J., M., *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Požun 1788.
- MANDIĆ, Dominik, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968.
- PAVICH, Emericus, *Ramus viridantis olivae in arcam militantis Ecclesiae relatus seu paraphrastica et topographica descriptio Provinciae nuper Bosnae Argentinae jam vero s. Ioannis a Capistrano nuncupatae (...)*. Budaë 1766.
- PERUSINI, C., M., *Chronologiae historico-legalis Seraph, Ordinis, tom. III, continens omnia capitula et congregationes, constitutiones et statuta emanata ab anno 1633 usque ad annum 1718*, Romae 1752.
- SEKULIĆ, A., *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb 1970.
- SEKULIĆ, A., *Drevni Bač*, Split 1978.
- SEKULIĆ, A., *Tragom franjevačkih ljetopisa u Subotici*, Split 1978.
- SEKULIĆ, A., *Ulomci iz somborske povijesti do kraja 18. stoljeća*, Kačić, XIII, (1981).
- UNYI, B., *A mohácsi ferencesek története*, Gyöngyös 1943.
- UNYI, B., *Sokácok-Bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*, Budapest 1947.
- THEINER, A., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Romae-Zagrabiae, 1863—1875.
- ZLATOVIĆ, Stipe, *Franovci Države prisv. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.

Zusammenfassung

DIE KROATISCHE PHILOSOPHISCHE HOCHSCHULEN IN DONAUGEBIET IN LAUFE VON XVII BIS XIX JAHRHUNDERT, DER INHALT UND BEDEUTUNG IHREN ARBEITEN

Diese Abhandlung ist in sieben Kapitel geteilt und als achte ist das Verzeichnis der Literatur.

In allen Abschnitten ist die Rede von der Begründung und den Anfängen der Arbeit an den Hochschulen der Philosophie in Laufe von XVII bis XIX Jahrhundert, im allgemeinen von der Schulung und Lehrgrundlage der Hochschulen, von der Arbeits- und Lebensorganisation in den Schulanstalten sowie von durchgeführten Erhöhung einigen von dieser Schulen zu den angesehenen Schulanstalten — studium generale primae classis (z.B. Buda).

Besondere Faktoren der Tridenter kirchlichen Reform waren systematische Glaubenserziehung und planmäßige Schulung. Deshalb begründeten und leiteten auch die Franziskaner der

kroatischen Ordensprovinz Bosna Srebrena (Bosna Argentina) ihre eigenen philosophischen (und theologischen) Hochschulen auch in Donaugebiet (zwischen Donau und Theiss) vor allem in Buda, Bač, Baja und Sombor. Um über die Bedeutung dieser Schulen urteilen zu können, reicht es nicht nur die geschichtliche Entwicklung zu kennen, sondern ist notwendig einen Einblick in den Lehrplan (ratio studiorum) und dessen durchführbare Organisation zu gewinnen.

Der Lehrplan der vorgenannten philosophischen Schule (auch in Petrovaradin und Subotica) wurde vor allem durch die allgemeine Franziskanerschulgesetzgebung bestimmt, diese aber unter dem Einfluss von Bewegung der Tridenter kirchlichen Reform. Diese Gesetzgebung sicherten mit ihren Beschlüssen Papst Klemens VII im Jahre 1603, dann Ordensgeneral Bonaventura Poerius 1694 und anderen. In der ersten Hälfte des XVIII Jahrhunderts regelte die Ordensprovinz Bosna Argentina selbst zu wiederholten Malen (1704, 1740, 1749) mit eigenen Beschlüssen ihre Hochschulen die unterschieden sich nicht wesentlich von der allgemeinen Franziskanerschulgesetzgebung. Aber in der zweiten Hälfte desselben Jahrhunderts unterwarf sich der staatliche Zentralismus in den Ländern unter der Habsburger Herrschaft kirchliche Schulen mit Gesetzschriften (1752, 1774, 1777) im Sinne der Aufklärung.

Die Entwicklung und die Änderungen im Lehrplane wirkten auf die Unterrichtsmethode sowie auf den Stundenplan und auf die Schulungsdauer. Die Kenntnis all dieser Elemente ermöglicht das Verständnis für philosophische Lehrorganisation an den Hochschulen der Bosna Argentina (seit 1757 vom hl. Joannes Capistranus), sowie auch ein Verständnis für die Lehrorganisation anderer Hochschulen der scotistische Philosophie die von der kroatischen Franziskanern damals geleitet wurden.

In derselben Zeit waren diese Schulen ein bedeutungsvolles Schul- und Kulturzentrum wo sich kroatische Kulturarbeiter traten. Besonders beachtenswert sind: Tadija Bošnjaković, Lovro Bračuljević, Grgur Čevapović, Luka Čilić, Bartol Čordašić, Ante Evetović, Jeronim Jakočević, Josip Jakošić, Josip Janković, Bartol Jurković, Ignjat Dominik Martinović, Filip Matković, Luka Karagić, Nikola Kesić, Jese Kujundžić, Petar Lipovac, Jeronim Lipović, Ivan Lukić, Emerik Pavić, Antun Peczky, Grgur Peštalčić, Augustin Pjanić, Mihovil Radnić, Ladislav Spaić, Ivan Tadić, Stjepan Vilov u.a.

Sie arbeiteten an die Hochschulen in Donaugebiet und hinterliessen ihren Zeitgenossen und der späteren Nachkommenschaft nicht nur philosophische Lehrbücher (Die Abhandlungen und Thesarien) sonder auch andere wertvolle Beiträge in verschiedenen Gattungen der damalige kroatischen Literatur.